Satsa på barnens vardagsmiljöer

– mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar

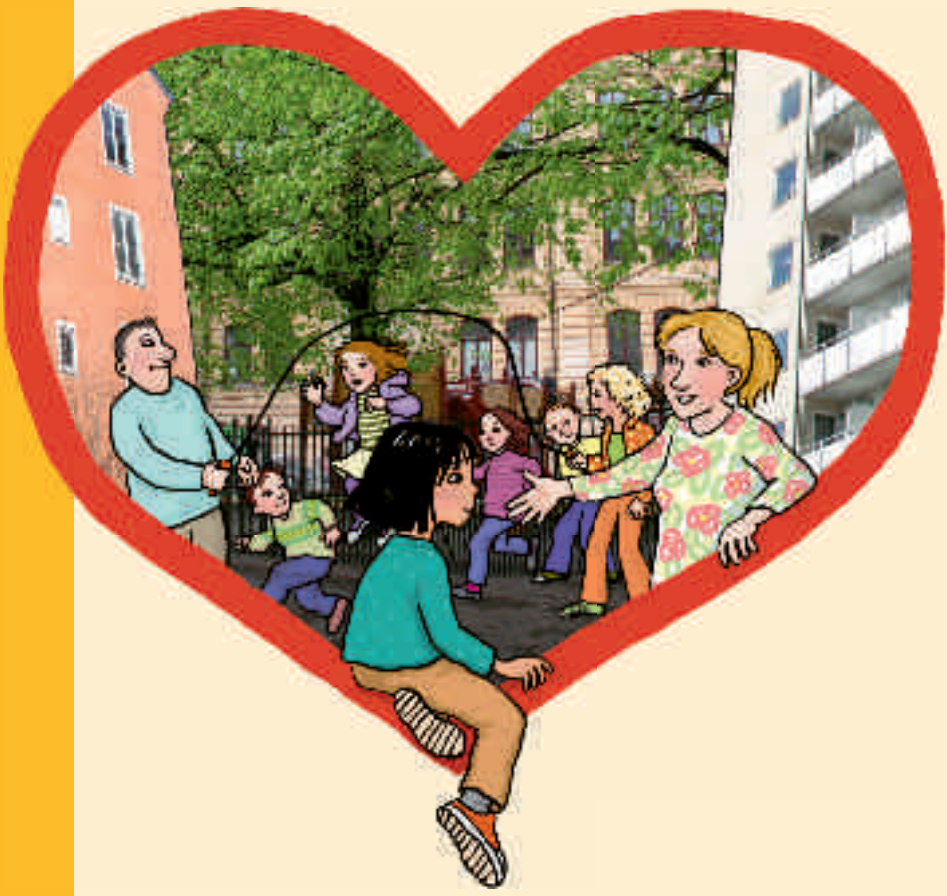

STIFTELSEN
Allmänna Barnhuset

SKRIFTSERIE
2006:3

Satsa på barnens vardagsmiljöer

– mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar

Redaktör Cajsa Malmström

Författare till texterna *Att förebygga psykisk hälsa hos flyktingbarn – vad säger forskningen?* Anders Hjern, *Lyckselemodellen,* Lars H. Gustavsson och *Förebyggande samtal med flyktingföräldrar,* Vysse Linde.

Redaktör och övriga texter: Cajsa Malmström

Inget barn kommer till Sverige som ett oskrivet blad.

Alla bär på en berättelse om det som livet hittills fört med sig.

Kanske gömd djupt därinne, likt en glimrande skatt; slamret från kastrullerna i mormors kök, ett speciellt sken på himlen i solnedgången, bästa kompisens viskande hemlighet, klätterträdet på väg hem från skolan.

Ibland också om sådant som inte var välkommet och som ingen önskade: uppbrott, avsked, flykt.

Allt som skett är en del av barnet och kan komma att påverka dess framtid.

Varje nyanlänt barns uppväxtvillkor ska uppmärksammas. Huvudmålet för introduktionen ska vara att ge så gynnsamma förutsättningar som möjligt för ett gott liv i Sverige.

Många gånger handlar det om att genom insatser i barnens vardagsmiljöer låta hela deras berättelse komma fram.

Förord

Den här skriften utgår från konferensen ”Mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar – igår, idag och imorgon” som anordnades av Stiftelsen Allmänna Barnhuset på Sätra Bruk i november 2005. Skriften belyser flyktingbarnens situation i Sverige ur olika perspektiv och visar på angelägna utvecklingsområden. Det genomgående budskapet är betydelsen av insatser i barnens vardagsmiljöer, och som Angel och Hjern konstaterar, är utformningen av flykting-mottagandet och introduktionsverksamheten kanske den viktigaste faktorn i den nyanlända flyktingens vardag. De menar också att det behövs mer tvärvetenskaplig forskning för att öka kunskapen om hur mottagande och introduktion kan främja nyanlända barns och ungdomars utveckling.

Skriften ger flera goda exempel på hur framgångsrikt arbete med flyktingbarn och ungdomar kan bedrivas i såväl förskola, skola som i hälso- och sjukvård. Det goda arbetet har i stor utsträckning skett på enskilda personers initiativ och engagemang och det har saknats nationella riktlinjer. Introduktionen av nyanlända på nationell nivå har främst handlat om att förkorta vägen till egen försörjning för de vuxna nyanlända. Under det senaste året har dock barn- och ungdomsfrågorna kommit alltmer i centrum och sedan april 2006 innehåller det nationella måldokumentet särskilda introduktionsmål för nyanlända barn och ungdomar med syfte att stödja kommunerna i arbetet med introduktionen av nyanlända barn och ungdomar. Myndigheten för skolutveckling har nu också fått uppdraget att ta fram en nationell strategi för nyanlända elevers skolgång.

Skolan har en central roll i flyktingbarnens vardag och det är av största vikt att personalen i skolan är uppmärksam på dessa barns och ungdomars utsatthet och kan möta dem där de som individer befinner sig, både vad gäller kunskaper och hälsa.

Välkomsten i Göteborg är ett utmärkt exempel på hur man kan samla kunskap och kompetens för att ge barnen och deras

föräldrar en god start i svensk skola. Här arbetar man med hela familjen under ett antal veckor och kartlägger behov men lyfter även fram och stärker de kunskaper och kompetenser som familjen besitter. Därefter sker övergången till reguljär skolverksamhet på ett smidigt sätt.

Skriften visar också att barn i olika åldrar kräver olika typer av insatser. Forskning visar tydligt att tidiga insatser för barn och föräldrar i förskolan ger varaktigt goda resultat för barnens fortsatta utveckling. En annan grupp som också är viktig att uppmärksamma är de ungdomar som kommer sent under skoltiden. Myndigheten för skolutveckling presenterade vid konferensen på Sätra Bruk en kartläggning som visar att ungdomar som anländer till svensk skola efter tolv års ålder har specifika behov. De har kommit långt både i sin kognitiva utveckling och i sin språkutveckling. Detta faktum ställer höga krav på en individualiserad undervisning som tillåter ungdomarna att fortsätta att utveckla sina kunskaper och erfarenheter på modersmålet parallellt med att de lär sig svenska. Ett medvetet integrationsarbete är också nödvändigt för att underlätta ungdomarnas introduktion i skola och samhälle. I den här skriften kan man läsa om hur man på Östra gymnasiet i Umeå arbetar medvetet för att skapa bästa möjliga förutsättningar för de nyanlända eleverna på IVIK, introduktionskurs för invandrare inom individuella programmet, att lära och vidareutvecklas i en integrerad skolmiljö med många jämnåriga.

Den här skriften är ett välkommet bidrag till den fortsatta utvecklingen av mottagandet av flyktingbarn och ungdomar, dels för att den lyfter goda exempel att lära av, dels för att den visar på vikten av samverkan mellan olika parter i flyktingbarnets/ungdomens vardag och sist men inte minst för att den har ett främjande perspektiv som sätter flyktingbarnet och dess familj i centrum.

Växjö maj 2006

Inger Bergendorff
Undervisningsråd
Myndigheten för skolutveckling

Innehåll

I. Inledning 11

II. Barnens berättelser 13
Fröken har delat Sarahs hemlighet 14
Sayehs dikter läkte såren 17
Shafi kan tala om allt med sin gode man 18
Psykologen hjälpte lejonpojken att hitta hem 20
Barnperspektiv 22

III. Att förebygga psykisk ohälsa hos flyktingbarn – vad säger forskningen? 25
1980-talets flyktingbarn 25
3–7 år efter ankomsten 26
10–20 år efter ankomsten till Sverige 27
Bosnier 27
Psyksociala risk- och stödfaktorer hos flyktingbarn 29
Stress 29
Andra världskrigets barn 31
Socialt stöd 33
Kontext = sammanhang 34
En strategi för att förebygga psykisk ohälsa hos nyanlända flyktingbarn 37
En befolkningsbaserad strategi 38
Introduktion och information 38
Föräldrastöd 38
Stödjande miljöer 39
Att tala om trauma i barns vardagsmiljöer 40
Att föra flyktingbarnens talan 41

IV. Lyckselemodellen 43
Lycksele av alla ställen 44
Erfarenheterna från Beirut 45
Ankomstintervjun 46
Ankomstintervjuns innehåll 48
Sådant vi funderat över 49
Ankomstintervju… men sedan då? 51
Uppföljning efter ett år 52
FlyktingForum – idén som aldrig förverkligades 52
Vad kan vi lära av Lycksele? 52

V. Introduktionsverksamheten 55
Historik 55
Nya introduktionsmål år 2006 57
Mål för introduktionsinsatser för nyanlända 58
Barn och ungdom, 0–8 år 58
Hälsa 59
Särskilda förutsättningar för barns och ungdomars introduktion 59
Introduktion för alla 60
Frågor att diskutera 60
Praktiken: Den allmänna introduktionen i kommunen 61
Göteborg 63
Borås 66
Introduktion i förskola och skola 68
Bakgrund 68
Förskola 70
Grundskola 74
Gymnasium 79
Föräldrasamverkan 83
Hälsa 88
Barnavårdscentralen och elevhälsan 88
Barn- och ungdomspsykiatrin 90

VI. Förebyggande samtal med flyktingföräldrar 93
Erbjudande av samtal på barnavårdscentralen 94
Enskilda konsultationer 94
Gruppsamtal 95
Valmöjligheter 95
Behov av att få knyta an 97

VII. Sammanfattning 99
En gemensam plattform för utveckling 99
Personalen måste ha de rätta verktygen 100
Barnets rätt att göra sig hörd 101
Att motverka diskriminering 101
Tvärvetenskaplig forskning 102
Barnen, framtiden och integrationspolitiken 103

Referenser 105

I. Inledning

1997 tändes ett hopp bland dem som arbetar med flyktingbarn. Då beslöt riksdagen om en ny integrationspolitik, istället för den tidigare invandrarpolitiken. Alla nyanlända, såväl vuxna som barn, fick därmed rätt till en egen introduktionsplan, anpassad till varje individs bakgrund och behov. Barn och ungdomar skulle inte längre hamna i skuggan av de vuxna, utan bli sedda som individer med rätt till sitt eget förflutna och till sin egen framtid. Barn och unga skulle, liksom vuxna, vara delaktiga i hur introduktionen utformades.

Många hoppades att detta skulle kunna bli ett verktyg för att utveckla mottagandet av flyktingbarn.

Tyvärr har det inte blivit riktigt så. Fortfarande hör det till undantagen att flyktingbarn uppmärksammas som individer. I stället blir barnen föremål för generella, kollektiva och slentrianmässiga insatser. Barn- och familjeperspektivet lyser med sin frånvaro. Kommunerna, som är ansvariga för genomförandet av introduktionen, saknar egna mål och riktlinjer för mottagandet och introduktionen av flyktingbarn och ungdomar. Barnens och deras föräldrars delaktighet efterfrågas sällan. Det råder oklarhet kring vem som egentligen ska ansvara för introduktionen, hur den ska gå till och vad den egentligen bör bestå av. Forskningen om vad som är verksamt och bra behöver utvecklas.

Under de senaste åren har allt färre flyktingfamiljer fått uppehållstillstånd i Sverige. Samtidigt har oron ökat över att arbetet med flyktingbarn och unga nedprioriteras. Det hörs alltfler larmsignaler om att den värdefulla kunskap som byggts upp under flera decennier håller på att gå förlorad.

Hösten 2005 infördes en tillfällig lag om ny prövning av uppehållstillstånd. Det innebar att många asylsökande familjer, som redan vistats i landet under en längre period, kunde göra nya ansökningar om uppehållstillstånd. För att dessa, och andra kommande flyktingbarn och ungdomar, ska få möjlighet till en

så bra framtid som möjligt, krävs en fungerande introduktionsverksamhet.

Våren 2006 presenterade Integrationsverket nya mål för introduktionsinsatser för nyanlända. Stiftelsen Allmänna Barnhuset välkomnar de nya målen och betonar att det är hög tid att ta tillvara, samla och sprida de erfarenheter som finns runtom i landet.

Med denna skrift vill Stiftelsen Allmänna Barnhuset bidra till att inspirera och utveckla introduktionsverksamheten för flyktingbarn och ungdomar. Skriften utgår från konferensen ”Mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar – i går, i dag och i morgon” som hölls på Sätra Bruk i november 2005.

Ett gemensamt budskap utkristalliserades snabbt. Det är genom breda, psykosociala insatser i barnens vardagsmiljöer som nyckeln till ett framgångsrikt introduktionsarbete ligger.

I fokus står barnet med sin levnadshistoria. Utifrån denna plattform ska insatserna utformas. Barnet måste ses i sitt sociala sammanhang. Den främsta samarbetspartnern är därför barnets egen familj. Det gäller även de barn och ungdomar som kommer till Sverige utan vårdnadshavare. När hela eller delar av ens familj är fysiskt frånvarande, kan den vara psykiskt närvarande i desto högre grad.

Om barnets samtliga behov ska kunna uppmärksammas, tillgodoses och följas upp måste någon ha en helhetssyn och ansvaret för en övergripande introduktionsplan. De olika insatserna förutsätter samverkan mellan alla de aktörer som finns runtomkring barnet, såsom kommunens introduktionshandläggare, förskolan, skolan, barnavårdcentralen, elevhälsan, barn- och ungdomspsykiatrin samt föreningslivet med dess invandrarorganisationer, men vid behov även andra, särskilt de som håller i insatser för de vuxna i barnets familj.

För att få till stånd ett samverkansarbete kring det enskilda barnet i hans/hennes vardagsmiljö behöver många mötas tvärs över yrkes- och organisationsgränser. Med gemensamma krafter finner man lättare nya vägar och spännande perspektiv.

II. Barnens berättelser

Varje flyktingbarn har sin egen historia. Alla har dock ett gemensamt oavsett när, var, hur och varför de kommit till Sverige – behovet av att bli sedd för den man är.

Uppbrottet från det som tidigare varit känt och ankomsten till ett främmande land innebär en påfrestning för de flesta barn. Det kan bli som ett avbrott i livsberättelsen där det är svårt att på egen hand se sammanhanget klart för sig och finna en naturlig fortsättning.

Under introduktionen ska barns och ungas uppväxtvillkor uppmärksammas. Insatserna ska utgå från varje individs behov och förutsättningar. Det kräver förmåga att sätta sig in i ett barns historia och att hjälpa det att på olika sätt uttrycka sina upplevelser.

Alltför ofta betraktas nyanlända flyktingbarn som oskrivna blad som landat i Sverige för att fyllas med allt det nya som finns här. Men varje individ har rätt till sin historia.

De bästa förutsättningarna för att stödja barn i att se en mening med det som sker i deras liv finns ofta i deras vardagsmiljöer.

Nedan följer fyra berättelser om barn och ungdomar som kommit till Sverige som flyktingar. De har anlänt under olika omständigheter, vid olika tidpunkter och har olika erfarenheter av vad de mött i det nya landet. Deras berättelser handlar om rädsla och oro, men också om hopp och förväntan. Alla delar de något värdefullt – de har mött en vuxen som blivit ett stöd för att hitta en väg in i livet i Sverige. En vuxen som kommit nära, som brytt sig, som hjälpt dem att uttrycka sin historia, som varit förmögen att lyssna och som sett var och en för den han/hon är.

Fröken har delat Sarahs hemlighet[1]

Sarah har just fått uppehållstillstånd. Hon kan inte riktigt fatta det. På väg till skolan far massvis tankar genom hennes huvud.

Det var igår som mamma och pappa berättade nyheten. Hon vet att hon borde vara glad, men det känns konstigt tomt inom henne. Vad ska hon egentligen säga till klasskompisarna? De vet ju ingenting om hur det har varit. Det är bara fröken som känner till hennes hemlighet.

Sarah räknar på fingrarna. Det måste vara fyra år sedan hon kom till Sverige. Då var hon sex år gammal. Den första tiden var spännande. För första gången på länge kunde hela familjen vara tillsammans. Där hemma hade pappan varit tvungen att åka bort så ofta. Då blev mamman så ledsen och nervös, fast hon försökte dölja det för Sarah och hennes småsyskon. Hon blev rädd också, särskilt den där dagen när de främmande männen med de höga rösterna kom. Sarah och syskonen föste hon snabbt in i rummet innanför köket och hann precis låsa dörren innan männen kom infarande. Sarah vet inte vad som egentligen hände. Hon har aldrig vågat fråga. Minns bara att hon höll lillebror hårt i knäet och var arg på systern som inte kunde låta bli att gråta.

Det var hemskt att höra mamma skrika. Men det var ännu värre när det blev alldeles tyst. Det kändes som en evighet innan mamma öppnade dörren.

Strax därefter gav de sig iväg, tidigt en morgon. Resan var lång och jobbig. Mamma och pappa tysta och stränga. När barnen frågade hyssjade de bara. Till slut somnade Sarah av utmattning. Hon vet inte riktigt hur hon hamnade på det där första stället. Kommer bara ihåg hur tyst det var när hon vaknade. Därefter har det blivit många fler ställen.

Nu vet hon mycket mer. Det mesta har hon funderat ut på egen hand. De kom för att söka asyl i Sverige. Då visste hon inte exakt vad det betydde, men hon har förstått att de inte kunde stanna kvar där hemma för det var för farligt. Om någon fick reda på att de tänkte flytta skulle de kanske bli stoppade. Det var

[1] Sarah är ett fingerat namn. Hon är ett av de barn som har fått uppehållstillstånd efter den tillfälliga lagen om ny prövning som infördes hösten 2005.

därför hon aldrig fick chans att krama mormor hejdå eller säga farväl till Maria i huset bredvid.

Först trodde hon att de för alltid skulle stanna i det nya landet. Hon var ledsen och längtade tillbaka. Sedan förstod hon att det inte var alldeles säkert, föräldrarna visste inte riktigt.

Sarah började skolan. Fick en jättefin fröken med ljus röst och varma ögon. Klasskamraterna var snälla, särskilt Anna med det lockiga håret. En dag fick hon följa med henne hem. De drack nyponsaft och åt pyttesmå goda skorpor.

Ganska snart lärde sig Sarah tala och förstå svenska. Hon var stolt när hon kunde förklara för mamma vad de olika orden betydde. Mamma tyckte också om Sarahs fröken. De träffades flera gånger. En dag hade mamma fått några barnböcker av fröken som hon och Sarah kunde läsa tillsammans. En kväll var hon så finklädd och glad när hon skulle gå till skolan och träffa andra mammor och pappor.

Efter något år blev allting plötsligt mycket jobbigare. Pappa var tystare än vanligt och hade stora, svarta skuggor under ögonen. Hans blick var bister när han förklarade att de måste flytta till en mycket mindre lägenhet långt från skolan. Sarah blev arg och protesterade, men det hjälpte inte.

Där var mycket fulare och tristare. Persiennerna var alltid neddragna. Sarah fick inte längre gå ut på eftermiddagarna utan måste hålla sig inomhus. Hon och syskonen måste vara jättetysta och TV:n fick bara vara på den allra lägsta volymen. Hon var rädd för den arga tanten som alltid stirrade så misstänksamt på henne.

Hon slapp i alla fall byta skola. Föräldrarna hade sagt till henne att inte berätta vart hon hade flyttat för någon. Hon fick heller inte tala med någon på väg till eller från skolan. När hon frågade varför fick hon först inget svar, sedan berättade mamma att de inte hade fått någon asyl. Det betydde att de egentligen inte fick vara i Sverige, men de hade ju ingenstans att ta vägen. Nu var de gömda och det var jättehemligt.

Det fanns en person utanför familjen som visste och det var Sarahs fröken. Henne litade föräldrarna på. Hon hade till och med hälsat på dem ett par gånger på det nya stället. Fast då skämdes Sarah för att där var så fult. Hon hade talat med Sarah

och sagt att de hade en hemlighet ihop och att med henne kunde Sarah alltid känna sig trygg. Det var hon som hjälpte till när pappa blev så där dålig. Han bara låg i sängen och vände ryggen åt dem alla, svarade knappt ens på tilltal, tills han plötsligt brusade upp och rusade ut. Först efter flera dagar kom han tillbaka, utan att säga något, men med ett bandage om högerarmen.

Nu har mamma sagt att allting ska bli bra. Konstigt, nu känns detta mer som hemma. Hon har till och med vant sig vid den fula lägenheten där de fortfarande bor. Men snart, har mamma lovat, ska de flytta till något bättre. Och nu behöver Sarah inte längre skynda sig fram och tillbaka till skolan. Hon får gärna följa med den där snälla flickan med det lockiga håret hem en dag om hon vill.

Det är ju bara det, fast det kan inte mamma veta, att Sarah liksom dragit sig undan klasskamraterna. Hon har aldrig vågat berätta varför hon flyttade och varför hon alltid måste skynda sig hem efter lektionerna och aldrig kan gå på några födelsedagskalas. Det känns lite som att de andra barnen har tröttnat på henne, de är inte dumma eller elaka, men det är inte längre någon som frågar om de ska leka. Ibland tänker hon att hon nästan är osynlig.

Hon vet att fröken köpt tårta tills idag. Fröken var så glad i går och viskade att nu måste de verkligen fira för Sarah har ju äntligen fått uppehållstillstånd. Men Sarah känner sig tveksam. Vad ska de andra i klassen säga? Och vad betyder uppehållstillstånd, egentligen? Hur ska det nu bli? Skönt att hon har fröken mitt i alltihop. Hon vet ju hur det är.

Sayehs dikter läkte såren[2]

Ser du den lilla flickan
Lilla lilla flickan
Ryggsäckens fack är öppet
Och det låter när hon går
Ser du den lilla flickan
Lilla lilla flickan
Hennes hand håller om pappans tumme
Lilla lilla flickan har stora ögon
Ögonen såg den springande kvinnan
Ögonen såg den skrikande kvinnan
Ögonen såg kvinnan nå återvändsgränsen
Ögonen såg skotten avlossas
Lilla lilla flickan såg kvinnan skjutas
Lilla lilla flickan blev stor
Av Sayeh Sattar

Sayeh Sattar var ett år när kriget bröt ut mellan hennes hemland Iran och grannlandet Irak. Som liten tänkte hon därför inte så mycket på att krig var något speciellt, det var mer som något naturligt, som alltid fanns där.

Hon har alltid älskat att läsa – ett intresse som fortsatte när hon i tioårsåldern kom som flyktingbarn till Sverige. Genom kommunens kulturhus kom hon med på ett skrivarläger. Hon blev förvånad över hur mycket som fanns inom henne och som ville bli uttryckt. Fram till dess hade hon inte ens skrivit dagbok.

Därefter skrev hon flera dikter och vann Lilla Augustpriset 1997 av Svenska Förläggareföreningen, bland annat med dikten ovan om den lilla flickan. Länge handlade hennes skrivande om barn, krig och flykt.

Ett möte som fick stor betydelse för Sayeh var det med konstnären Ilon Wikland, som illustrerat Astrid Lindgrens böcker. Ilon Wikland var själv tvungen att lämna sitt hemland

[2] Sayeh Sattars dikter är publicerade i antologin *Mitt huvud är fullt av historier,* Alfabetas förslag, 1997. En intervju med Sayeh Sattar, *Sayehs dikter läker såren,* av Cajsa Malmström, finns i Rädda Barnens tidning Barn nr. 5, 2000.

som liten och gav Sayeh ett gott råd: ”Skriv, så slipper du gå till psykolog”.

För Sayeh blev skrivandet till en läkande process. Det hjälpte henne att bearbeta sina upplevelser, i dikt efter dikt. Med tiden kändes flyktingskapet allt mer avlägset och hon kunde lägga det åt sidan för att gå vidare och ägna sig åt livet här och nu.

Sayeh har anlitats i många sammanhang för att läsa sina dikter. Hon betonar hur mycket språket betyder för barn och ungdomar, särskilt de som kommer från ett annat land. För hennes egen del var det läslustan och möjligheten att upptäcka sitt eget skrivande som hjälpte henne att komma vidare i livet. Och läraren på skrivarlägret.

Sayeh önskar att fler flyktingbarn fick samma chans som hon. Alla behöver inte åka på läger, men i skolorna mycket kan göras för att uppmuntra elevernas förmåga att uttrycka sig. Lärarna har ett stort ansvar enligt Sayeh som tror att det rentav kan vara farligt för barn att inte läsa. Språket är intimt förknippat med utvecklingen. Sayeh är övertygad om att kunskaper i hemspråket är en förutsättning för att erövra svenskan, vilket i sin tur är nyckeln till en egen identitet och ett gott självförtroende, liksom till samhället och framtiden.

Shafi kan tala om allt med sin gode man[3]

Shafi Nik är ett av många ensamkommande flyktingbarn i Sverige. Han kom från Afghanistan när han var 15 år efter att ha varit med om allt som krig för med sig.

Tillsammans med andra ungdomar som flytt till Sverige har han gjort en film för Rädda Barnen, *Det nya hemlandet – en film om ensamkommande flyktingbarn*. Genom att berätta sin historia hoppas han och de andra ungdomarna att få beslutsfattare, tjänstemän och annan personal att förstå hur viktigt det är att göra det bättre för andra barn som tvingas uppleva samma resa.

[3] Denna text är en bearbetning av artikeln *Sluta behandla oss som brottslingar!* av Cajsa Malmström i boken *Du kan förändra!*. Rädda Barnen, 2004.

Shafi tycker att många inte bryr sig om att ta reda på vem barnet eller den unge egentligen är, de lyssnar inte på ungdomarna, förklarar inte vad som sker och varför och känner heller inte till bakgrunden till varför ungdomarna flytt till Sverige.

Minnena från allt det svåra kan ibland förfölja honom, särskilt när han ska sova. Han känner sig ofta ensam och illa behandlad. Som tur är har han en god man som han tycker mycket om.

> Hon är nära. Med henne kan jag tala om allt. Hon kommer direkt när jag ber henne och hon hjälper mig med allt. Utan henne vet jag inte hur det hade gått.

Den gode mannen har engagerat sig mycket för att hjälpa Shafi att få kontakt med sin mamma och sina småsyskon så att de ska kunna återförenas. Det var hon som till slut, efter flera månaders eftersökningar och arbete, ringde med det glädjande beskedet att de hade fått uppehållstillstånd och skulle komma till Sverige.

I framtiden vill Shafi bli en bra och skötsam människa, kanske ingenjör inom bilindustrin.

> Men det är svårt att lära sig allt i skolan. I mitt land gick jag kanske sammanlagt två år i skolan på hela tiden. Jag var där en–två veckor, sen var det strid. Nu ska jag lära mig allt så fort. Jag brukar säga till min lärare att jag inte kan ta tio steg i ett enda hopp. Det måste gå lite långsamt och försiktigt. Så är det för många av oss ensamma flyktingbarn.

Ungdomarna i filmen har framförallt ett gemensamt budskap: Att också ensamkommande flyktingbarn har behov av åtminstone en vuxen riktigt nära som ser en som den individ man är. De som möter barnen måste vara noga med att förklara allt som sker och varför. Det kräver att personalen har tålamod och är snäll, visar att den litar på barnet och bryr sig om det, pratar mycket med det och tar reda på vem han eller hon är. Dessutom behöver man få börja skolan och lära sig språket så fort som möjligt för då lär man sig mer om samhället och får chans att träffa kompisar.

Psykologen hjälpte lejonpojken att hitta hem[4]

Mariano Ramirez var ett av hundratals barn som försvann under diktaturen i Argentina. Han hade tur. Pappan återfann honom och lyckades befria honom och hans syskon från militärernas barnhem där de hållits gömda i flera år. Tillsammans kom de till Sverige d är pappan levt som politisk flykting i några år, medan han kämpade för att finna sina barn. Mamman var och är fortfarande försvunnen.

Mariano var svårt märkt av sina upplevelser. Han hade blivit stum av sina traumatiska upplevelser på barnhemmet där övergrepp och kränkningar ständigt förekom. Pappan var i stort sett okänd för honom. Mariano var inte ens ett år när de skiljdes åt.

Livet i Sverige innebar många påfrestningar. Förutom att vänja sig vid allt det nya här, skulle Mariano och hans syskon återförenas med pappan, lära känna varandra och åter försöka bilda en familj.

Mariano har gjort filmen *Bortrövad identitet* som han brukar visa när han föreläser i skolor och för föreningar. I den berättar han om sitt liv och om hur det var att komma till Sverige.

> Problemet med bortrövad identitet drabbade inte enbart mig, utan hela familjen. Dessutom var det en kulturkrock att komma som flyktingbarn till Sverige.

Problemen växte. Mariano blev retad i skolan och mådde mycket dåligt. Han blev aggressiv, hade mardrömmar och hatade orten där han bodde. Räddningen blev när pappan tog honom med till den skickliga barnpsykologen Birgitta Angel.

> Hon hjälpte mig hitta hem, åter till livet. Tack vare henne fann jag åter lusten till livet.

Psykologen Birgitta Angel försökte alltid finna det som var positivt, fint och starkt också i de allra mest drabbade barnens liv, deras inneboende styrka. För Mariano var det lejonet. Denna

---

[4] Texten om Mariano utgår från flera intervjuer med honom som bl.a. publicerats i Rädda Barnens tidning Barn, *Lejonpojken hittade hem,* av Cajsa Malmström, nr. 6/2002 och i seminariedokumentationen *Vad vet vi om flyktingbarns psykiska hälsa och vad kan förskolan och skolan göra?* av Cajsa Malmström för Introduktionsenheten för flyktingbarn, Göteborgs Stad, 2005.

djungelns konung följde som en röd tråd genom hela hans berättelse och fanns alltid med honom i fantasin. Nu fick han hjälp att genom lek och teckningar uttrycka allt det som inte kunde sägas med ord. Han ritade teckning efter teckning som alltid föreställde en liten lejonpojke som försvann. Djungelns alla djur gav sig ut för att leta och gav inte upp förrän de till slut fann honom. Genom lejonet lyckades Mariano, tillsammans med sin psykolog, finna en väg vidare i livet. Bearbetningen tog flera år. När han fyllt 15 år, kände han förändringen.

> Då kunde jag åter se ljuset. I dag är det bra. Det mesta känns roligt och jag vill göra nåt fint av mitt liv. Jag är så glad för det stöd jag fått av barnpsykiatrin så att jag kan tala igen. I dag älskar jag min familj och att jag kommit så här långt.

Nuförtiden kan han till och med tänka på tiden på barnhemmet och minnas glada stunder. Som när han lekte med de andra barnen eller sparkade boll. Några hämndkänslor har han inte längre. Däremot tänker han ofta på rättvisa.

Mariano vill förena sitt förflutna med framtiden. Han drömmer om att försörja sig på multimedia och film och vill hjälpa flyktingbarn som kommit efter honom. Han brukar få stark respons när han möter elever ute i klassrummen, både av andra flyktingbarn som kan känna igen sig i hans berättelse och av andra som sluppit vara med om sådana händelser. I ett tjockt häfte har han samlat teckningar och brev som elever i en grundskola skrivit till honom efter ett besök. Några av kommentarerna lyder så här:

> Mariano! Roligt att du kom hit. Jag skulle aldrig våga använde de orden som du gör. Jag började nästan gråta när jag såg din film. Nu känner jag att jag vill rädda barn på gatan.

> Tack för att du kom och hälsade på. Det du berättade var intressant och lärorikt. Det är bra att du går runt i andra skolor och berättar så att man inte bara behöver läsa en text. Hoppas att du hittar din mamma.

> När jag fick höra vad som hade hänt dig och din familj och många andra blev jag arg för jag fattar inte hur vissa människor tänker.

Mariano fick hjälp av barn- och ungdomspsykiatrin för att bearbeta sina upplevelser, men också personal inom förskola och skola kan göra mycket för att stödja flyktingbarn:

> Många behöver hjälp med att uttrycka sig och för att kunna bearbeta vad de varit med om. Först och främst måste man visa hänsyn och lyssna på barnen. Det handlar om att ge dem mycket tid och visa respekt. Många kanske inte kommer fram av sig själva och berättar. Då kan man hjälpa dem genom att visa och uppmuntra dem att finna egna, annorlunda sätt att uttrycka sig på, som att dansa, spela musik eller måla.

Barnperspektiv

Sarahs, Sayehs, Shafis och Marianos berättelser visar hur värdefullt det är att de som arbetar med flyktingbarn är kunniga i konsten att möta och samtala med barn. Det kräver flexibilitet, engagemang och medmänsklighet.

För att kunna förstå barn och kunna tillmötesgå deras behov krävs även kännedom om utvecklingspsykologi. Det handlar bl.a. om att inse sambanden mellan att ett barns behov kan skilja sig från de vuxnas, samtidigt som föräldrarna måste vara de främsta samarbetspartnerna för att kunna stödja barnet. Idag finns vetenskaplig forskning att utgå ifrån i arbetet med att utveckla introduktionen. Forskningen handlar bl.a. om hur betydelsefull anknytningen är mellan barn och föräldrar och om hur separationer och förluster kan påverka ett barns utveckling, men också om vikten av att se de resurser som varje barn bär med sig. Ett flyktingmottagande och en introduktionsverksamhet som strävar efter ett barnperspektiv måste ta till sig denna kunskap.

Dessutom behövs en särskild kompetens och förståelse för mekanismerna bakom flyktingskap och vilka följder det kan få för barn. Enligt FN:s flyktingkommissariat, UNHCR, finns det idag omkring 20 miljoner människor på flykt från sina egna länder. Lika många är internflyktingar, det vill säga på flykt i sitt eget land. Av flyktingarna är hälften barn. En bråkdel av dem kommer till Sverige.

Mariano föddes i Argentina, Sayeh i Iran, Shafi i Afghanistan och Sarah i Somalia. Ingen av dem valde att bryta med sitt tidigare liv och komma till Sverige. De hade ingen valmöjlighet, de gjorde vad föräldrarna hade bestämt och blev flyktingar på grund av omständigheter som de inte kunde rå över. Deras öden är en följd av världshändelser och en del av vår nutidshistoria.

Att vara flykting säger ingenting om individen i fråga, förutom att han eller hon befinner sig på flykt från något. Många har vittnat om den degradering och avidentifiering som följer i och med flyktingskapet. För ett barn kan det kännas svårt att inte längre uppfattas som den individ han/hon tidigare var. Att, som Sarah, Sayeh, Shafi och Mariano, möta någon som är nyfiken på hela ens person, som vill lyssna till både ens flyktinghistoria och berättelse om det övriga livet, kan vara av mycket stor betydelse för barnets trygghet och tillit, stolthet och självkänsla. Här har de som möter barnet i dess vardagsmiljö extra goda förutsättningar att spela en betydelsefull roll.

III. Att förebygga psykisk ohälsa hos flyktingbarn – vad säger forskningen?

Anders Hjern, barnläkare, adjungerad professor, Epidemiologiskt Centrum (EpC), Socialstyrelsen, och Institutionen för kvinnors och barns hälsa, Uppsala universitet.

Det är nu ett par decennier sedan man i Sverige började diskutera flyktingbarnens särskilda behov av stöd. Under årens lopp har det varit ganska många som försökt använda en vetenskaplig forskningsmetodik för att beskriva dessa behov och för att identifiera de risk- och stödfaktorer som kan ge oss en ram för effektiva stödinsatser. Den här presentationen vill ge en överblick av de kunskaper som har vunnits och konsekvenserna av dessa för det psykosociala arbetet med nyanlända flyktingbarn.

1980-talets flyktingbarn

Lyckseleprojektet, som beskrivs i nästa kapitel, var startskottet och inspirationskällan för en serie svenska studier av flyktingbarn under andra halvan av 1980-talet. Att Lyckseleprojektets beskrivning av psykisk ohälsa hos chilenska och libanesiska flyktingbarn[5] var relevant även för andra orter och flyktinggrupper bekräftades bland annat av Kjerstin Almqvists och Margareta Brandell-Forsbergs observationer av iranska flyktingbarn i Karlstad[6] och Judith Miklos-Ljungbergs studie av asylsökande barn i

[5] *Flyktingbarn i Lycksele,* Gustafsson, L.H. & Lindkvist, A., Lycksele: Stenbergska mottagningen, 1986.
[6] *Iranian refugee children in Sweden: effects of organized violence and forced migration on preschool children,* Almqvist, K., Brandell-Forsberg, M. Am J Orthopsychiatry. 1995; 65:225–37.

Skåne.[7] Särskilt vanliga symtom var inåtvända symtom som separationsångest, nedstämdhet, ängslan och orolig sömn med mardrömmar.

I en egen studie följde undertecknad, Angel & Jeppsson 63 flyktingbarn från Chile och Mellanöstern i åldern 3–15 år i föräldraintervjuer under deras första 18 månader i Stockholms förorter.[8] 45 procent av dessa barn hade en hög barnpsykiatrisk symtombelastning efter fem månaders vistelse i Sverige och ett år senare var symtombelastningen oförändrat hög, att jämföra med ca 15 procent hos svenska barn i samma ålder med samma metodik.

3–7 år efter ankomsten

Almqvist och Brandell-Forsberg följde upp de iranska barnen i Karlstad tre och ett halvt år efter ankomsten till Sverige.[9] De fann att situationen hade förbättrats något, men att många fortfarande hade betydande svårigheter.

I en annan uppföljningsstudie 1993-94 intervjuades 49 av de 63 flyktingbarnen i Stockholmstudien 1986–87 ovan tillsammans med sina föräldrar. Det var en påtagligt annorlunda bild som trädde fram i intervjuerna denna gång. Andelen barn med betydande barnpsykiatrisk problematik hade minskat sedan de första åren i Sverige till 24 procent. Särskilt tydlig var förbättringen när det gällde symtom som sömnstörningar, rädslor och separationsångest.[10] En intervjuundersökning av flyktingfamiljer från Mellanöstern och Latinamerika som vistats i Sverige i fyra-fem år genomfördes vid ungefär samma tidpunkt i Sundsvall.[11]

---

[7] *Flyktingbarns psykiska hälsa,* Ljungberg-Miklos, J. Socialmedicinsk Tidskrift 1989:66;18–24.

[8] *Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile,* Hjern, A., Angel, B., Jeppsson, A. Scand J Soc Med 1998: 1:18–25.

[9] *Mental health and social adjustment in young refugee children 3 ½ years after their arrival in Sweden,* Almqvist, K., Broberg, A.G. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. 1999;38:723–30.

[10] *Organised violence and mental health – a six year follow-up of refugee children in exile,* Hjern, A., Angel, B. Acta Paediatrica 2000;71:4–15.

[11] *Man måste tänka om,* Goetzinger-Falk, C., Mjönes, S., Stadin, B. Sundsvall: Barnhälsovården; 1994.

Även här kunde man konstatera att den barnpsykiatriska symtombelastningen var förhållandevis måttlig.

10–20 år efter ankomsten till Sverige

Under de senaste åren har forskare på Epidemiologiskt Centrum, Socialstyrelsen (EpC) genomfört en serie studier om ungdomar och unga vuxna med utländskt ursprung i de nationella hälsodatabaserna. I en av dessa analyserades hälsoaspekter hos drygt 11 000 ungdomar och unga vuxna som kom till Sverige som flyktingbarn från Iran och Chile under 1980-talet.[12]

Studien bygger på uppgifter om sjukhusvård under perioden 1998–2002. Efter att analysen hade standardiserats för ålder och kön kunde man konstatera att flyktingungdomarna hade en fördubblad risk att vårdas på sjukhus på grund av självmordsförsök och/eller psykotisk sjukdom jämfört med ungdomar som hade en svenskfödd mor. För narkotikamissbruk var risken så hög som tre gånger för flyktingungdomarna med chilenskt ursprung, medan de iranska ungdomarna ”bara” hade en fördubblad risk.

Sammanfattningsvis hade 1980-talets flyktingbarn en hög risk för barnpsykiatrisk sjuklighet under de första åren i Sverige. Denna risk minskade successivt, men en ökad risk för psykiatrisk sjuklighet och missbruk kvarstod hos dem även som unga vuxna.

Bosnier

Är det då säkert att det som gällde för flyktingbarnen som kom till Sverige på 1980-talet går att överföra till andra flyktinggrupper och tider? Hur var till exempel situationen för de flyktingbarn som kom från krigen på Balkan under första halvan av 1990-talet?

[12] *Sociala rapporten,* Socialstyrelsen, 2006.

Solvig Ekblad intervjuade föräldrar till barn i asylsökande bosniska familjer på förläggning 1993 och fann att en hög andel av barnen hade många psykiska och psykosomatiska symptom.[13] Det finns dock indikationer på att situationen förändrades ganska snabbt efter att de bosniska familjerna fick uppehållstillstånd. Birgitta Angel med medarbetare genomförde en stor intervjustudie med föräldrar till nästan 100 skolbarn från Bosnien i samband med att de kommunplacerades i Växjö under 1994, i snitt 18 månader efter att de kommit till Sverige.[14] Även dessa barn hade oftare än svenska barn i samma åldrar inåtvända barnpsykiatriska symptom, men däremot klart låga nivåer av psykosomatiska och utagerande symtom. Totalt sett bedömdes endast cirka elva procent av barnen som avvikande, vilket till och med är något lägre än jämförbara barn i svenskfödd ”normalbefolkning”. Vid en uppföljningsstudie fyra år senare, som även omfattade barnintervjuer, hade symtombelastningen minskat ytterligare.[15]

I en enkätstudie av barnpsykiatriska symtom hos åttondeklassare i Göteborgsskolor hösten 2003 deltog 122 ungdomar med föräldrar födda i det forna Jugoslavien, varav drygt hälften var flyktingar från 1990-talet. En svag tendens till mer inåtvända symtom och kamratproblem fanns hos flyktingbarnen jämfört med de svenskfödda barnen med jugoslavisk-födda mödrar, medan skillnaderna jämfört med barnen med svenskfödda mödrar var mycket små och närmast marginella.[16]

Av de bosniska flyktingbarnen kan vi således lära oss att flyktingbarn inte under alla omständigheter behöver vara en grupp med mycket barnpsykiatrisk problematik under lång tid.

---

[13] *Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: aftermath of the collapse of Yugoslavia,* Ekblad, S. Stress Medicine 1993; 9:159–166.

[14] *Effects of War and organized violence on children: a study of Bosnian refugees in Sweden,* Angel, B., Hjern, A., Ingleby, D. American Journal of Orthopsychiatry 2001; 71:4–15.

[15] *Effects of War and organized violence on children: a 4-year follow-up study of Bosnians in Växjö,* Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. Manuscript, 2004.

[16] *Flyktingbarnen – hur går det sedan,* Hjern, A. I FAS. Små barn – stora bekymmer. Rapport från Socialtjänstforum 2004.

Psyksociala risk- och stödfaktorer hos flyktingbarn

Hur kan man då förstå de skillnader som finns mellan olika flyktinggrupper och över tid? Figur 1 presenterar en ekologisk modell över viktiga bestämningsfaktorer för flyktingars hälsa.[17]

Figur 1. En ekologisk modell för flyktingars psykosociala situation

STRESS	• Organiserat våld • Invandringskris
SOCIALT STÖD	• Familj • Socialt nätverk
KONTEXT	• Social situation i Sverige • Kulturellt definierade föreställningar om barns behov och psykiska hälsa • Politisk situation i ursprungslandet

Stress

I flyktingsituationen griper olika påfrestningar in i varandra och förstärker varandra. Alla flyktingar har tvingats bryta upp från sitt hem och måste i det nya landet försöka skapa sig en ny plattform, det är denna tvåhövdade process som brukar betecknas invandringskris.

Många flyktingar bär med sig minnen av ”organiserat våld” (krig, förföljelse etc.) som färgar den första tiden i det nya landet. Denna ”traumatiska stress” har en stor betydelse för hur flyktingbarnen mår under de första åren i Sverige. Vanliga psykiatriska följder av traumatisk stress hos barn och vuxna är depression och symptom relaterade till posttraumatiskt stressyndrom (PTSD).

[17] *Att möta flyktingar,* Angel, B., Hjern, A. Andra reviderade upplagan. Lund: Studentlitteratur, 2004.

Hos skolbarn visar sig PTSD-symtom ofta i form av besvär med:

- Återupplevande – de traumatiska händelserna återkommer i form av mardrömmar under sömnen eller som så kallade flashbacks i vaket tillstånd.
- Undvikande – den drabbade försöker undvika allt som riskerar att påminna om traumat.
- Förhöjd vakenhet – ett ständigt påslag av stresshormoner gör individen extra sårbar och känslig för exempelvis höga, plötsliga ljud. Detta leder inte sällan till smärtproblem som huvudvärk eller magsmärtor på grund av ständig hög muskelspänning.

PTSD-symtomen kan ibland försvåra skolsituationen genom koncentrations- och inlärningssvårigheter samt rastlöshet och oro.

Uppföljning av de iranska flyktingbarnen i Karlstad tre och ett halvt år efter ankomsten till Sverige visade att deras upplevelser i hemlandet fortfarande spelade en stor roll för hur de mådde, men att ett bra föräldrastöd och goda kamratrelationer till viss del kunde kompensera för dessa.[18]

I den uppföljningsstudie av flyktingbarn från Chile och Mellanöstern i Stockholm som citerades ovan var traumatisk stress, dvs. stress efter upplevelser av krig eller politisk förföljelse, en viktig orsak till barnpsykiatriska symtom efter sex månaders vistelse i Sverige, men hade börjat avta i betydelse efter 18 månader. Efter sex–sju år i Sverige var det bara enstaka barn som fortfarande hade betydande svårigheter kopplade till traumatisk stress.[19]

En uppföljningsundersökning av bosniska barn i åldern 11–18 år i Växjö fem år efter ankomsten till Sverige fokuserade just på betydelsen av svåra traumatiska upplevelser för den psykiska hälsan. Elva barn från staden Prijedor och omgivande byar, som

---

[18] *Mental health and social adjustment in young refugee children 3 ½ years after their arrival in Sweden,* Almqvist, K., Broberg, A.G. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. 1999;38:723–30.

[19] *Organised violence a mental health – a six year follow-up of refugee children in exile,* Hjern, A., Angel, B. Acta Paediatrica 2000;71:4–15.

drabbades sällsynt hårt av den etniska rensningen, valdes ut. Dessa barn hade tillsammans med sina föräldrar vistats i något av de koncentrationsläger (Omarska, Trnopolje) som serberna skapade för muslimer i norra Bosnien. Efter 18 månader i Sverige hade många av dessa barn barnpsykiatriska symtom som sömnproblem, depressivitet och separationsångest. I uppföljningsstudien jämfördes de med ålders- och könsmatchade barn från andra delar av Bosnien. Någon skillnad fanns inte längre när det gällde barnpsykiatriska symtom. Det gällde vare sig man använde barnen själva eller deras föräldrar som informanter. De flesta av barnen från Prijedor, och enstaka av kontrollbarnen, hade dock fortfarande symtom i form av plågsamma minnesbilder och undvek sådant som de visste kunde väcka dessa minnen. Det fanns dock inte längre någon koppling av dessa symtom till deras allmänna välbefinnande eller till andra barnpsykiatriska symtom.[20]

De bosniska barnen påminner i detta avseende mycket om de erfarenheter som gjorts av kampucheanska flyktingbarn i USA. Där har man sett att barn som överlevde Röda khmerernas terror fortsätter att besväras av posttraumatiska symtom, som plågsamma minnesbilder, under lång tid, men att det inte hindrat dem från att leva ett socialt välanpassat liv som unga vuxna med goda utbildningsresultat och familjebildning ungefär som andra jämnåriga.[21]

Andra världskrigets barn

Under andra världskriget och efterföljande politiska konflikter utsattes miljontals barn för stora umbäranden i samband med krigshändelser och förföljelse. Dessa barn är i dag på väg in i pensionsåldern och har givit oss viktiga lärdomar om hur sådana upplevelser i barndomen påverkar livet som vuxen.

---

[20] *Effects of war and organized violence on children: a 4-year follow-up study of Bosnians in Växjö,* Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. Manuscript, 2004.
[21] *A three-year follow-up of Cambodian young people traumatized as children,* Kinzie, J.D., Sack, W., Angell, R., Clarke, G., Ben, R. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1989; 28:501–4.

Den holländske judiske poeten och barn och ungdomspsykiatrikern Hans Keilson genomförde en av de största uppföljningsstudierna av andra världskrigets flyktingbarn.[22]

Keilson arbetade under kriget i en holländsk underjordisk organisation som räddade tusentals barn från koncentrationslägren genom att ge dem en ny identitet i icke-judiska familjer. Efter kriget ingick han i den grupp läkare och socialarbetare som genomförde individuella utredningar för att bestämma var dessa nu föräldralösa barn skulle växa upp. Förutom dessa gömda barn tillkom en mindre grupp föräldralösa barn som överlevt koncentrationslägren. För varje barn gjordes en utredning där man bedömde varje barns anknytning till sin fosterfamilj och eventuella släktingars möjlighet att sörja för barnet. Varje barns historia och speciella situation blev på detta sätt noggrant dokumenterad.

25 år senare sökte Keilson och medarbetare upp dessa barn som nu befann sig i 30–40-årsåldern. Man hittade närmare 2 000. De intervjuades om sina liv, sina eventuella psykiatriska besvär och om sin syn på vad som varit viktigast för deras möjligheter att skapa sig ett gott liv som vuxna.

Det visade sig att det visserligen fanns en ökad andel psykiatriska besvär i undersökningsgruppen, sju-åtta procent mot förväntat tre–fyra procent, men att den stora majoriteten levde ett liv som de själva uppfattade som gott utan några betydande psykiatriska eller sociala problem.

När man sammanställde intervjuerna med dokumentationen om situationen under kriget framkom ett tydligt mönster. Hade barnen placerats i kärleksfulla familjer där de kände sig välkomna, hade det gått bra för dem som vuxna, oavsett hur de hade haft det under själva kriget. Om de däremot hade hamnat hos familjer där de inte trivdes, utgjorde umbäranden under kriget en klar riskfaktor.

Keilson drar den hoppfulla slutsatsen att det är bemötandet efter umbäranden, snarare än umbärandet i sig, som är det viktigaste för drabbade barns möjligheter till ett gott liv som vuxna.

---

[22] *Sequential traumatization of children,* Keilson, H. Danish Medical Bulletin 1980; 27:235–239.

I Grekland ledde andra världskriget vidare till ett grymt inbördeskrig med tusentals döda och fängslade under 1940-talets senare hälft. Den svensk-grekiska barnpsykiatrikern Dalianis-Karambatzakis tillhörde de drabbade.[23] Hon fängslades tillsammans med många andra kvinnor och vistades i flera år i ett fängelse där även många kvinnors barn hölls inlåsta. Dessa barn hade alla upplevt kriget på nära håll och hade förlorat sina fäder i kriget. Vid två års ålder togs de ifrån sina mödrar och placerades på barnhem där de blev illa behandlade som ”kommunistbarn”.

40 år senare sökte Dalianis-Karambatzakis upp dessa barn. Hon fann att minnena från kriget och barnhemmen fortfarande var fyllda av smärta, men att det inte hade hindrat barnen från att skapa sig ett gott liv. Psykiatriska störningar var inte vanligare än hos andra jämnåriga i den grekiska befolkningen.

Det finns således inte mycket stöd i forskningen för att upplevelser av krig och förföljelse under barndomen utgör en helt avgörande riskfaktor för psykisk hälsa och social anpassning för flyktingbarn efter de första åren i det nya landet. Den samlade erfarenheten talar snarast för att flertalet får ett förhållandevis gott liv som vuxna även utan professionell hjälp att bearbeta sina upplevelser, om de får chansen att växa upp i en trygg och kärleksfull miljö.

Socialt stöd

Flyktingsituationen gör att familjens ursprungliga källor för socialt stöd till stor del sätts ur spel. Föräldrar har svårt att stödja sina barn på grund av egna bekymmer och familjelivet gnisslar. Hög skilsmässofrekvens i många flyktinggrupper är en tydlig konsekvens av detta.

En gemensam faktor i nyanlända flyktingfamiljers liv är ett dåligt nätverk. Det gamla har man lämnat i hemlandet och man ställs inför uppgiften att skapa sig ett nytt nätverk i exilen. Erfarenheter från USA visar att det finns en nedre gräns när det

[23] *Children in turmoil during the greek civil war 1946–49: today´s adults: a longitudinal study on children confined with their mothers in prison,* Dalianis-Karambatzakis, A.M. Stockholm: Karolinska Institutet; 1994.

gäller hur liten en flyktinggrupp bör vara vid kommunplacering.[24] Mycket talar för att svensk flyktingpolitik under perioder har gjort det svårt för flyktingars strävan att återskapa funktionella sociala nätverk genom att sprida ut dem över landet. Att själv kunna påverka sin bosättning är en viktig förutsättning i detta nätverksbyggande. Kanske finns här en avgörande skillnad mellan bosnierna och 1980-talets flyktingar? Bosnierna kom många vid samma tidpunkt och hade därför ovanligt goda förutsättningar för att skapa nya nätverk i den egna gruppen. Detta var sannolikt en nyckelfaktor för den gynnsamma situationen hos de bosniska flyktingfamiljerna i Växjö som beskrivits ovan.[25] Det förhållandevis stora antalet svensk-jugoslaver i den svenska befolkningen var också förmånligt i detta avseende.

Kontext = sammanhang

Få människor i det svenska samhället lever ett liv som så i detalj bestäms av olika regler och bestämmelser som den nyanlände flyktingen. Det har särskilt stor betydelse för den psykiska hälsan under asylprocessen, när osäkerhet om framtiden, svåra materiella förhållanden och vanmakt skapar en ovanligt giftig form av stress. Aaron Antonovskys teori om betydelsen av en känsla av sammanhang (KASAM) för människor är särskilt användbar för att förklara varför så många mår så dåligt under denna period.[26]

Att i en segdragen asylprocess uppleva begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet är få förunnat.

Men det svenska samhällets kontroll släpper inte efter att flyktingfamiljen fått uppehållstillstånd. Boende, sysselsättning och ekonomi bestäms i hög grad av den kommunala flyktingmottagningens innehåll, som i sin tur dikteras av principer för statsbidrag till verksamheten. Även efter den första tiden i

[24] *Prevention of mental disorder among refugees in the US: lessons from the period 1976–1986,* Westermayer, J. Soc Sci Med 1987; 24:145–157.
[25] *Effects of war and organized violence on children: a 4-year follow-up study of Bosnians in Växjö,* Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. Manuscript, 2004.
[26] *Hälsans mysterium,* Antonovsky, A. Stockholm: Natur och kultur, 1987.

Sverige är flyktingarna särskilt utsatta för samhällets yttre förutsättningar. Stiger arbetslösheten är det nykomlingarna som får svårast att hitta jobb, och när det inte byggs tillräckligt med bostäder är det nykomlingarna som drabbas mest. Dessutom är det väl belagt att diskriminering på grund av utseende, namn och/eller ursprung är vanligt förekommande på svensk arbets- och bostadsmarknad.[27]

Hur ser då den socioekonomiska situationen ut idag för 1980-talets flyktingbarn? I en studie från Socialstyrelsen[28] beskrevs situationen år 2001 för 4 000 unga vuxna, födda före 1976, som kom som flyktingbarn från Iran och Chile till Sverige under 1980-talet. 2001 var de i genomsnitt 29 år.

När det gäller utbildningsresultat så hade de iranska flyktingungdomarna lyckat påtagligt väl. 47 procent hade en avslutad universitetsutbildning bakom sig, jämfört med 15 procent av chilenarna och 28 procent i en åldersmatchad svensk normalbefolkning. Skillnaderna i utbildning hade dock en påfallande liten effekt när det gällde att få fotfäste på den svenska arbetsmarknaden. Flyktingungdomarna hade dubbelt så ofta som den svenska jämförelsebefolkningen varit arbetslösa. Socialbidragsberoende var fem gånger vanligare bland flyktingungdomarna efter hänsyn till ålder och kön. Endast hälften av iranierna hade en inkomst från arbete, jämfört med 61 procent av chilenarna och 81 procent av den svenska jämförelsebefolkningen. Det ser med andra ord inte ut som att svensk arbetsmarknad är särskilt positivt inställd till flyktingungdomar med hög utbildning.

Vad betyder den besvärliga sociala situationen för flyktingungdomars risk att drabbas av psykiatrisk sjuklighet och hamna i missbruk? Studier av psykoser[29] och narkotikamissbruk[30] har visat att sociala faktorer (boende, inkomster, skilsmässor) förklarar det mesta av överriskerna för dessa problem hos unga

---

[27] *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige,* Lappalainen, P. SOU 2005:56: 209–44.
[28] *Sociala rapporten,* Socialstyrelsen, 2006.
[29] *Social adversity contributes to high morbidity in psychoses in immigrants – a national cohort study in two generations of Swedish residents,* Hjern, A., Wicks, S., Dahlman, C. Psychological Medicine 2004;34(6):1025–33.
[30] *Illicit drug abuse in second generation immigrants in Sweden,* Hjern, A. Scand J Publ Health, 2004;32:40–46.

med utländskt ursprung. Ett liknande mönster framträder när man för in sociala faktorer (ensamstående föräldraskap, socialbidrag och boendeform) i analyserna av självmordsförsök, psykoser och narkotikamissbruk hos flyktingungdomar från Iran och Chile (se Figur 2 för ett exempel på en sådan analys). Skillnaderna mot jämförelsebefolkningen blir mycket små efter att analysen kontrollerats för dessa faktorer (Socialstyrelsen, 2006).

Figur 2. Sjukhusvård 1998–2002 på grund av självmordsförsök hos ungdomar födda 1963–1983

(1 = barn med svenskfödda mödrar; LA = svenskfödda ungdomar med latinamerikanskt ursprung).

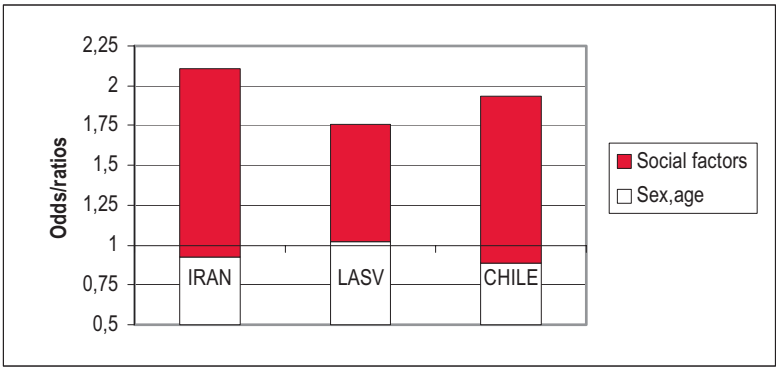

Källa: Socialmedicinska Databasen, EpC, Socialstyrelsen.

Figur 2 visar också att likheterna i risker är påfallande mellan iranska och chilenska flyktingungdomar och svenskfödda ungdomar med föräldrar som är födda i Latinamerika. Det förefaller som de sociala uppväxtvillkoren är mycket viktiga som riskfaktorer för psykiatrisk sjuklighet och missbruk hos ungdomar med föräldrar som är flyktingar oavsett om ungdomarna själva är födda i Sverige eller inte.

En strategi för att förebygga psykisk ohälsa hos nyanlända flyktingbarn

I förebyggande arbete finns det principiellt två olika vägar man kan välja i uppläggningen av insatserna. Resurserna kan antingen satsas på en mindre andel av befolkningen, en högriskstrategi. Eller så kan man välja att se hela befolkningen som sin målgrupp – en befolkningsbaserad strategi.

Figur 3.

Strategier för stöd till nyanlända flyktingbarn

- Mycket för några: Välja ut och välja bort = *screening*

- Lite för alla: alla barn mål för insatserna = *befolkningsstrategi*

JAAA!!

En högriskstrategi baseras ofta på screening, vilket innebär att man urskiljer en liten grupp med särskilda behov av insatser, t ex genom ett blodprov eller en intervju. Denna grupp erbjuds därefter särskilda insatser, som psykoterapi. Högriskstrategier innebär att det mesta av resurserna satsas på en liten del av befolkningen. Den passar därför bäst för ovanliga hälsoproblem där förebyggande insatser har dramatiska effekter. Ett exempel är den medfödda ämnesomsättningssjukdomen fenylketonuri (PKU) som förekommer hos ungefär en av 10 000 i den svenska befolkningen. PKU kan identifieras hos spädbarn med ett enkelt blodprov. Därefter kan barn med PKU erbjudas en specialdiet som gör att de aldrig får några symtom på sin annars mycket allvarliga sjukdom.

En befolkningsbaserad strategi

Bland de nyanlända flyktingbarnen är det en stor andel som mår psykiskt dåligt. Det är därför rimligare att se alla flyktingbarn som sårbara barn, än att försöka välja ut en liten andel för psykoterapi. Det är därför som en befolkningsbaserad strategi är att föredra.

En befolkningsbaserad strategi fokuserar i först hand på de risk- och skyddsfaktorer som har att göra med socialt stöd och kontext enligt modellen i Figur 1. En sådan strategi för flyktingbarn baseras lämpligen på de yrkesgrupper inom primärvård och skola som finns i barnens vardagsmiljöer, med förstärkning av specialresurser med särskild flyktingpsykiatrisk kompetens. Flyktingfamiljer är ofta familjer med stora resurser som mår dåligt därför att de befinner sig i en svår livssituation. Därför kan förhållandevis små och begränsade insatser som når alla ha förvånansvärt stora effekter.

Introduktion och information

Barn- och skolhälsovård spelar en viktig roll för att introducera det svenska hälso- och sjukvårdssystemet för den nyanlända familjen. Det är en uppgift som delas med den enhet som utför hälsosamtal/hälsoundersökningar för asylsökande och flyktingar. Särskilt viktigt är information om svensk barnpsykiatri och dess arbetssätt och andra möjligheter att få psykologiskt stöd samt att förmedla kontakt till dessa när familjer söker hjälp. Vid hälsosamtalet kan behov av medicinsk och psykiatrisk behandling uppmärksammas och hjälpsökande familjer slussas vidare till adekvat vårdnivå.

Föräldrastöd

Sjuksköterskor på barnavårdscentraler och inom skolhälsovården har inom ramen för sitt hälsovårdsprogram ofta goda förutsättningar att etablera en stödjande kontakt med nyanlända flyktingföräldrar. I många fall kan vaccinationer och andra delar

av det ordinarie hälsovårdsprogrammet utgöra en naturlig startpunkt för en sådan kontakt. Föräldragrupper är en annan form av föräldrastöd som särskilt ofta används inom barnhälsovården, men som också med fördel kan knytas till miljöer där det finns många nyanlända flyktingar t.ex. inom kommunal flyktingmottagning eller svenskundervisning.

Stödjande miljöer

Att skapa landningsbanor inom skola och förskola är troligen den allra viktigaste förebyggande insatsen för nyanlända flyktingbarn. Sådana landningsbanor kan fungera som stödjande miljöer om den personal som möter barnen får extra tid för arbetet med just dessa barn och lämplig utbildning. Förskoleverksamhet där asylsökande barn kan få en struktur på sin vardag och tillgång till vikarierande vuxna när föräldrarna sviktar har en nyckelroll för de små barnen. Introduktionsklasser med begränsat elevantal kan ha en liknande stödjande funktion för de äldre barnen. Personal i de stödjande miljöerna har en viktig funktion även i arbetet med flyktingföräldrarna, men det kräver extra tidsutrymme och tolkstöd för att kunna arbeta över kultur och språkbarriärer.

För att de stödjande miljöerna inom förskolan och skolan ska kunna fungera optimalt behövs återkommande handledning av barn- och ungdomspsykiatrisk expertis med särskild erfarenhet av nyanlända flyktingbarn. Denna handledning syftar i första hand till att ge pedagogerna stöd i deras eget arbete med nyanlända flyktingfamiljer där barnen har lättare barnpsykiatrisk problematik. Ett annat viktigt syfte är att ge pedagogerna kvalificerad hjälp att identifiera barn med behov av behandling inom barn- och ungdomspsykiatrin. Det kan gälla flyktingproblematik men inte sällan även andra svårigheter, som dolda funktionshinder av olika slag. Då krävs särskild kompetens för testning och utredning över språk- och kulturgränser.

Att tala om trauma i barns vardagsmiljöer

I kontakten med nyanlända flyktingfamiljer aktualiseras ofta frågan om hur man ska närma sig de upplevelser av krig och förföljelse som vi vet att många av barnen och föräldrarna haft innan och under flykten. I den västerländska delen av världen anses det närmast självklart att det är bra att tala om svåra upplevelser för att kunna bearbeta dem, men detta är inte en uppfattning som alla människor i alla kulturer på jorden delar.[31]

Därför kan samtal om trauma ibland också bli en form av ganska komplicerade kulturmöten, där flyktingföräldrar kan vara skeptiska till försök att prata om barnens upplevelser. När Birgitta Angel och hennes medarbetare i Växjö t.ex. frågade nyanlända bosniska föräldrar om de tyckte det var bra att deras barn skulle få möjlighet att få tala om vad de hade varit med om under kriget svarade 80 procent nej. De undvek också att själva prata med barnen om detta. Barnen pratade ofta hellre med sina kamrater och syskon än med sina föräldrar.[32] Som Kjerstin Almqvist har beskrivit kan denna önskan att tiga ibland ses som ett helt adekvat och fungerande sätt för föräldrar att skydda barn från den ängslan och oro som minnena innebär.[33] Men med tigandet finns också en uppenbar risk att barn som plågas svårt av sina minnen lämnas ensamma med sitt lidande.

Det finns inget särskilt starkt vetenskapligt stöd för att det är bra för alla människor att bearbeta svåra minnen genom att prata om dem. En del studier talar till och med för att man kan göra mer skada än nytta om man oselekterat plockar ut människor för att prata om smärtsamma minnen i grupp.[34] Samtidigt finns mycket goda erfarenheter från flera håll i Sverige av att hjälpa

---

[31] *Effects of war and organized violence on children: a 4-year follow-up study of Bosnians in Växjö,* Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. Manuscript, 2004.

[32] *Effects of war and organized violence on children: a study of Bosnian refugees in Sweden,* Angel, B., Hjern, A., Ingleby, D. American Journal of Orthopsychiatry 2001; 71:4–15.

[33] *Skrämda barn och barn som far illa,* Almqvist, K. I: Broberg, A., Almqvist, K., Tjus, T. (red). Klinisk barnpsykologi. Utveckling på villovägar. Stockholm: Natur och Kultur, 2004, s. 182–211.

[34] *A systematic review of brief psychological interventions ('debriefing ') for the treatment of immediate trauma related symptoms and the prevention of post-traumatic stress disorder,* Wessley, S., Rose, S. & Bisson, J. Cochrane review; 1998.

nyanlända flyktingbarn att uttrycka sina erfarenheter i bildgrupper.[35]

Kanske är en rimlig tolkning av dessa delvis motsägelsefulla erfarenheter att det är viktigt att respektera varje människas eget sätt att handskas med sina traumatiska minnen. Att vara varsam när man pratar med barn om deras upplevelser. Att förmedla att man är beredd att lyssna, men att det också finns anledning att visa respekt för barn som väljer att låta bli att prata. Det finns många sätt att hantera traumatiska upplevelser och det tar ibland tid att få det förtroende som krävs för dessa samtal.

Svensk flyktingmottagning kan, när den är som sämst, innebära upprepade kartläggningar och förhör; hos Migrationsverket, på sjukvårdsenheten, på förläggningen, hos mottagande kommun etc. utan uppföljning. Det är inte värdigt att utsätta barn och föräldrar för att gång efter gång tvingas upprepa sina mest smärtsamma minnen, utan att någon på allvar tar det ansvar som följer med att få lyssna till dessa berättelser. Den som får det förtroendet bör därför ha möjlighet att finnas kvar och fortsätta möta det barn som väljer att berätta. Det måste finnas förutsättningar för en kontinuitet i kontakten. Därför finns de bästa förutsättningar för dessa samtal ofta i barnens vardagsmiljöer och den ”nära” vården.

Att föra flyktingbarnens talan

De sociala livsvillkoren spelar en stor roll för flyktingbarnens långsiktiga anpassning. Detta har viktiga konsekvenser för det psykosociala arbetets innehåll. I planeringen av det kommunala flyktingmottagandet måste insatser för barnen finnas med högt upp på agendan. Barnens behov av förstärkta vardagsmiljöer måste ständigt betonas så att de nödvändiga resurserna för detta arbete tillskapas. Det är därför en viktig uppgift för dem som möter de nyanlända flyktingbarnen i sitt arbete att också engagera sig i kommunernas planering av flyktingmottagandet.

---

[35] *Effects of war and organized violence on children: a 4-year follow up study of Bosnians in Växjö,* Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. Manuscript, 2004.

Det går inte att blunda för de diskriminerande strukturer i samhället som skapar barriärer för flyktingungdomarna när de ska skapa sig en framtid i det svenska samhället. Ett långsiktigt och uthålligt arbete på den politiska arenan är kanske därför den allra viktigaste förebyggande insatsen för flyktingbarnen.

IV. Lyckselemodellen

Lars H Gustafsson, barnläkare och författare, arbetar nu som skolläkare i Rosengård, Malmö och Agneta Lindkvist.[36]

Den här texten bygger på de erfarenheter vi fick under arbetet med flyktingbarn i Lycksele under åren 1986–1992. Jag flyttade till Lycksele i januari 1986 tillsammans med min hustru, barnpsykologen Agneta Lindkvist. Vi kom direkt från ett flerårigt arbete inom Rädda Barnen, där vi bland annat varit med om att bygga upp ett projekt för stöd till krigsdrabbade barn i Beirut. När vi kom till Lycksele höll vi just på att lägga sista handen vid boken *Barn i krig.*[37]

Lycksele hade då slutit avtal med dåvarande Invandrarverket om mottagande av flyktingar från Latinamerika och Libanon. Vi bestämde oss för att använda våra nyvunna erfarenheter från Beirut och med dem som grund utforma en modell för kommunalt mottagande av flyktingbarn och deras familjer. Det arbetet har sedan dokumenterats i den lilla skriften *Flyktingbarn i Lycksele*[38] och i boken *Våga lyssna.*[39]

Agneta Lindkvist omkom i en trafikolycka våren 2004. Hon var då verksam som skolpsykolog vid Hedlundaskolan i Umeå, den skola där kommunen samlat sina förberedelseklasser.

Själv arbetar jag numera som skolläkare på Rosengård i Malmö.

---

[36] Agneta Lindkvist avled våren 2004, men står som medförfattare till artikeln eftersom den till stora delar utgår från hennes erfarenheter och kunskaper.
[37] *Barn i krig,* Gustafsson, L.H., Lindkvist, A. & Böhm, B. Rädda Barnen/Gothia 1987.
[38] *Flyktingbarn i Lycksele,* Gustafsson, L.H., Lindkvist, A. & Nordenstam, K. Stenbergska vårdcentralen, Lycksele 1987.
[39] *Våga lyssna: att möta flyktingbarn,* Gustafsson, L.H. & Lindkvist, A. Utbildningsradion, Stockholm 1990.

Lycksele av alla ställen

Lycksele är en kommun i södra Lappland. Centralorten är belägen vid Umeälven, 15 mil nordväst om Umeå. Kommunen är stor till ytan, men invånarantalet är bara 12 800, varav drygt 8 000 bor i centralorten. Lycksele var en av de sista tätorter som fick stadsrättigheter. Det var 1946, då invånarantalet bara var 2 900. I folkmun kom Lycksele ibland att kallas Lapp-Stockholm. Sedan dess har alltså Lycksele expanderat kraftigt, även om kommunen under de senaste åren liksom de flesta andra Norrlandskommuner fått se en minskande befolkning. Det senare var ett argument, då man bestämde sig för ett kommunalt mottagande av flyktingar. Strax därpå accepterade också kommunen att en flyktingförläggning förlades till den gamla gruvorten Kristineberg.

Lycksele är en gammal handelsplats, tidigare bland annat känd för sin marknad. I samband med gruvbrytningen, byggandet av järnvägen och utbyggnaden av vattenkraften i Umeälven har genomströmningen av gästarbetare och deras familjer varit stor. Många har bott i Lycksele under kort tid och sedan dragit vidare. Det finska inslaget har tidvis varit påtagligt.

Det samiska har också varit viktigt och har satt sin prägel på kommunen. Det har dock inte varit problemfritt, och inte minst under senare år har motsättningar mellan samer och majoritetsbefolkningen periodvis varit plågsam.

Det som kanske mest överraskade oss när vi kom till Lycksele var den stora internationella medvetenhet som fanns, inte minst i småbyarna runt centralorten. Lycksele har varit något av ett pietismens andliga centrum i Västerbotten. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Pingströrelsen har haft många anhängare. Pingströrelsens stora sommarsamling i Husbondliden har dragit deltagare från hela landet. Det innebär också att många missionärer rekryterats från Lycksele. Varje liten by har haft sin egen utsände missionär, och på samlingarna i byns bönhus har missionärsbreven lästs med stor omsorg.

Erfarenheterna från Beirut

I september 1982 inträffade massakern i de palestinska flyktinglägren Sabra och Shatila i södra Beirut. Cirka 3 000 personer dödades på ett brutalt och bestialiskt sätt. Många av dem var barn.

Rädda Barnen hade redan tidigare övervägt att starta ett projekt i Beirut, men tvekat på grund av oroligheterna där. Efter massakern bestämde man sig för att göra ett försök. Jag, som då fanns på Rädda Barnens kansli som arbetande styrelseledamot, sändes till Beirut i april 1983 tillsammans med Anitha Rönström för en fact finding mission. Där ägnade jag några dagar åt att tillsammans med en palestinsk sjuksköterska vandra runt i det drabbade Shatila-lägret. De intervjuer jag då gjorde med barn som på nära håll bevittnat vad som skett kom, som få andra enskilda händelser, att prägla min syn på barn och krigsupplevelser.

Rädda Barnens projekt i Beirut startade hösten 1983. Ett team med läkare, barnpsykolog, socionom och förskollärare installerades i den västra delen av staden, men man sökte samarbetspartners bland alla inblandade parter i konflikten. Teamet arbetade med konsultation till inhemska organisationer och kom främst att arbeta dels i Shatila, dels på ett stort barnhem i de centrala delarna av västra Beirut. Barnhemmet, som upptog ett helt kvarter, inrymde under krigets mest intensiva del närmare 3 000 barn. Många var föräldralösa, men där fanns också barn som föräldrarna tillfälligt lämnat på barnhemmet för att ge dem bättre skydd. Barnhemmets byggnader var kraftigt byggda stenhus, som någorlunda väl kunde stå emot den ständiga granatbeskjutningen.

En stor del av barnhemmets personal var outbildad för sin uppgift, samtidigt som många barn hade svåra traumatiska upplevelser bakom sig. En viktig roll för teamet var därför att på ett enkelt sätt förmedla elementär kunskap om krisreaktioner och om vad som var viktigt att tänka på i det vardagliga arbetat med traumatiserade barn. Det var så STOP-modellen växte fram (se Figur 4). Den finns mest ingående beskriven i boken *Barn i krig*. Den blev också utgångspunkten för vårt arbete i Lycksele.

Figur 4. STOP-modellen

STOP-modellen kan ses som en enkel pedagogisk modell för arbetet med svårt traumatiserade barn. Den har fått en ganska omfattande internationell användning, bland annat inom FN:s flyktingorgan UNHCR. Men den har också kommit att användas för arbete med barn i kris i mer normal verksamhet inom förskola och skola, bland annat i Odense i Danmark.

Arbetet i Beirut blev svårt på grund av krigsaktiviteter och kidnappningshot och fick tillfälligt avbrytas 1985. En projektverksamhet kring barn i krig inleddes då på Rädda Barnen i Stockholm med Agneta Lindkvist som projektledare, och det var inom ramen för detta arbete som boken *Barn i krig* kom till.

Ankomstintervjun

Om ett arbete med traumatiserade barn ska bli meningsfullt krävs kunskap om vad barnen faktiskt varit med om. I Beirut hade vi lärt oss att varje barn hade sin egen historia att berätta, även om de utifrån sett tycktes bära på samma erfarenheter. Men inom den yttre kontext som en väpnad konflikt ger ryms ett stort antal mikrokontexter. Vi hade också sett att barnets berättelse ofta stämde dåligt med de vuxnas. De kunde berätta om samma händelser, men hade uppfattat dem på helt annat sätt.

Vi bestämde oss därför tidigt för att varje nyanländ flyktingfamilj som kom till Lycksele skulle intervjuas och att den intervjun skulle innehålla samtal med både föräldrar och barn separat. Ett samarbete inleddes mellan kommunens flyktingmottagning, primärvården och sjukhusets barnmedicinska och barnpsykiatriska mottagningar. Ett mottagningsteam sattes upp gemensamt.

Ankomstintervjuerna skedde genom hembesök. Varje familj fick besök av samma team, bestående av kommunens flyktingsamordnare (en erfaren socialsekreterare), en distriktssköterska, en barnpsykolog från BUP och tolk. Besöket inleddes med ett öppet samtal med hela familjen. Barnpsykologen tog sedan barnen med sig in på deras rum. Föräldraintervjun skedde i vardagsrummet med hjälp av ett strukturerat formulär. Barnintervjuerna gjordes i mer öppen form och ofta med stöd av barnens teckningar.

De flesta familjerna hade varit en tid på flyktingförläggning, och barnen kunde redan lite svenska. Psykologen (som var Agneta Lindkvist) kunde också lite arabiska. I några fall, särskilt när det rörde sig om äldre barn och tonåringar, fortsatte psykologen samtalet med barnen med hjälp av tolk, när föräldraintervjun var klar.

Ankomstintervjun avslutades sedan gemensamt. Psykologen återförde vad som kommit fram i barnintervjuerna till föräldrarna, och barnens teckningar visades och diskuterades med barn och föräldrar. En ankomstintervju av detta slag tog ofta sammanlagt mellan två och tre timmar.

Barnen kallades sedan till barnmottagningen för en medicinsk bedömning. Barnläkaren, som var jag, hade då tillgång till vad som framkommit i ankomstintervjun. Samtalet på barnmottagningen kom därför ofta att handla om psykosomatiska reaktioner på stress och trauma.

När detta var genomfört samlades teamet i sin helhet, och en individuell mottagningsplan gjorde upp för varje familj och varje barn. I samråd med familjen överfördes ibland en del information från ankomstintervjun till flyktingförskolan eller förberedelseklassen, alltid med föräldrarna närvarande (Agneta Lindkvist var också handledare för personalen där).

Även om ankomstintervjun var omfattande och tog lång tid hade vi aldrig ambitionen att få en fullständig bild av familjens tidigare liv. Målet var snarare att etablera kontakt så att familjerna skulle känna oss till ansikte och namn och på så sätt veta vart de kunde vända sig om behov uppstod. Vi ville också själva få en bakgrund för att vara bättre förberedda om något sedan skulle hända med barnen. Redan från början planerade vi en uppföljande intervju ett år senare (se nedan).

Ankomstintervjuns innehåll

Innehållet i ankomstintervjun handlade om familjens tidigare liv i stort, boende, arbete, skolgång etc. Men där fanns också en trauma-anamnes utformad efter de erfarenheter vi gjort i Beirut. Den innehöll frågor om följande:

Våldsupplevelser. Vi skilde här mellan direkt och indirekt våld. *Direkt våld* är sådant våld som riktats direkt mot barnet. Många barn hade varit utsatta för beskjutning, några hade misshandlats eller utsatts för sexuella kränkningar. *Indirekt våld* är sådant våld som barnet blivit vittne till eller ”bara” hört om. I Beirut hade vi lärt oss att sådant indirekt våld ofta hade en väl så traumatiserande effekt på barnet som det direkta våldet. Det största hot många barn upplever är inte hotet om att själv bli dödad, utan snarare hotet om att alla närstående ska dödas och man ska bli lämnat ensam kvar mitt i kriget.

Förluster. Här skilde vi mellan konkreta och abstrakta förluster. *De konkreta förlusterna* är förluster av sådant som barnet lätt kan förstå och omfatta. En dödad eller på annat sätt förlorad anhörig eller nära vän, förlusten av hem, ägodelar och hemland är alla exempel på det. *De abstrakta förlusterna* är svårare att inse vidden av, men tycks ha en än större inverkan på barnet, särskilt på lite längre sikt. Hit hör det vi brukar kalla trosförlusterna: förlusten av tron på de vuxnas förmåga att skydda barnet mot ondskan, av tron på att det goda ska vinna över det onda och av tron på en möjlig och meningsfull framtid.

Ett mellanting mellan en konkret och en abstrakt förlust uppkommer om en förälder eller ett syskon försvinner och inte kan återfinnas. Hur ska man som barn sörja någon som kanske är död?

Ökat ansvarstagande. Kriget innebär att många barn får ta ett orimligt stort ansvar, ofta för sina småsyskon, ibland också för sina föräldrar och alltför ofta för att hålla hoppet i familjen vid liv. Några barn klarar inte detta och kan då gå in i olika former av uppgivenhetstillstånd. Andra utvecklar en överlevnadsstrategi som innebär att de går in i ett slags prematur vuxenroll. Vi har ägnat särskilt intresse åt dessa *vuxenbarn*. Termen är adekvat eftersom dessa barn på kort sikt uppträder som små vuxna – men på lång sikt, i vuxen ålder, ofta visar påfallande barnsliga drag med stark motvilja mot att gå in i situationer som kräver vuxet ansvarstagande.

Sådant vi funderat över

Att arbeta med intervjuer på det här sättet, med fokus på traumat och med särskilda barnintervjuer, var på 1980-talet inte självklart och långt ifrån okontroversiellt. Vi fick en hel del nyttiga kritiska frågor som tvingade oss till många interna och externa samtal och till att fundera djupare kring vad vi höll på med. Flera olika traumaforskare i Norge och USA var till stor hjälp.

Hur mycket ska vi fokusera traumat?

När vi började vårt arbete i Beirut hade forskningen kring effekter av psykiskt trauma tagit fart på nytt efter att ha varit eftersatt ända sedan åren efter andra världskriget. Begreppet PTSD (Post Traumatic Stress Disorder) var nu på allas läppar. Det var naturligt för oss att anknyta till det. Vi menade, liksom många traumaforskare världen över, att betydelsen av traumat var underskattad. Redan då höjdes varnande röster mot en alltför ensidig traumafokusering. Var det inte viktigare att se till barnens

resurser? På 1990-talet tog en sådan riktning över. Den inriktning vi hade haft på 1980-talet blev då på allvar ifrågasatt. Men nu har pendeln svängt på nytt. Kanske börjar vi närma oss en balans, där traumat får den tyngd det förtjänar, men där andra modifierande friskfaktorer av olika slag samtidigt uppmärksammas.

Vad är universellt och vad är kulturellt betingat?

Många menade att det var fel att använda västerländsk kunskap om barns utveckling och barn i kris då vi arbetade med flyktingbarn från andra kulturer. Detta var en problematik vi var vana att reflektera över efter åren i Beirut. Vi fick god hjälp av ett par mycket kompetenta libanesiska psykologer. Vi hade också möjlighet att diskutera just denna fråga vid internationella symposier (i Amman, Rom och New York) anordnade av UNICEF. Vi fann att de grundläggande mönstren i traumahanteringen tycktes vara i stort sett desamma oberoende av varifrån barnen kom, men att sätten att uttrycka känslor och tankar kunde variera. De kulturella skillnaderna tycktes dessutom vara större bland vuxna från olika kulturer än bland barn. Vår slutsats var att *kulturell ödmjukhet* var viktigare än så kallad kulturell kompetens. Det innebär en insikt om att vi aldrig fullt ut kan förstå hur barn eller vuxna från en annan kultur tänker eller känner, men att ödmjukt prövande samtal om just detta med flyktingfamiljerna själva kunde hjälpa oss fram till en ömsesidig förståelse.

Att intervjua traumatiserade barn utan föräldrar i rummet – är det etiskt försvarbart?

Denna fråga diskuterade vi mycket ingående, inte minst med kollegor i Norge och USA. Vi hade alltså valt en metod, där barnpsykologen tog barnen avsides och bad dem berätta utan att föräldrarna hörde vad som sades. Familjeterapeutiskt inriktade kollegor inom barnpsykiatrin hyste starka betänkligheter *mot* detta. De menade att det kunde finnas risker med att ”dränera” barn på kunskap om familjen, och att det direkt kunde störa familjens fortsatta möjligheter att hantera problemen tillsam-

mans. *För* metoden talade en entydig erfarenhet som innebar att man på det sättet snabbt får mycket värdefull information som inte kan fås på annat sätt. *För* talade också principen om barnets rätt att få bli hört, en princip som ett par år senare stadfästes i FN:s barnrättskonvention. Vårt sätt att hantera detta dilemma var att noga informera föräldrarna i förväg om hur vi tänkte gå tillväga, låta dem godkänna förfaringssättet och sedan alltid och omedelbart återföra innehållet i barnintervjuerna till föräldrarna. Psykologen var mycket noga med att också informera barnen om detta innan hon började samtalet med dem.

Ankomstintervju… men sedan då?

I vårt fortsatta arbete med familjerna var vi starkt påverkade av den israeliske sociologen Aaron Antonovsky, som 1987 kom ut med sin sedermera berömda bok *Unraveling the mystery of health*[40] (*Hälsans mysterium,* Stockholm: Natur och kultur, 1987). Det innebar att vi lade stor vikt vid vardagsmiljöernas utformning och innehåll. En väl fungerande flyktingförskola liksom bra förberedelseklasser var viktiga hörnstenar. Varje flyktingfamilj erbjöds en svensk kontaktfamilj. Samarbetet med kyrka, frikyrka och idrottsföreningar utvecklades och fylldes med innehåll. Vi menade att det var genom insatser av detta slag som bäst möjligheter uppkom för helande och läkning. Mer riktade terapeutiska insatser skulle bara komma i fråga i undantagsfall.

Detta upplägg tycktes också fungera bra för barnen, men sämre för föräldrarna. Ganska snart visade det sig att många föräldrar hade svårt att klara upp sina egna problem, som ofta var relaterade till traumatiska minnen. Flera fall av direkt omsorgssvikt blev följden. Ett problem var att det stöd som erbjöds via vuxenpsykiatrin tycktes otillräckligt och ibland inadekvat.

Vi utvecklade då en egen modell för korttidsstöd av kognitivt slag, knutet till information om PTSD. Psykologen hade ett antal sådana samtal med mödrarna, barnläkaren med fäderna (i form av tre hembesök med strukturerat samtalsinnehåll).

---

[40] *Unraveling the mystery of health,* Antonovsky, A. Jossey-Bass, San Francisco 1987.

Uppföljning efter ett år

Ett år efter ankomstintervjun gjordes en planerad uppföljning med ytterligare ett hembesök av liknande slag som det första och utfört av samma team som då. De 30 första barnen, som utgjorde materialet i studien Flyktingbarn i Lycksele, uppsöktes på nytt. Det visade sig att det i ett par av dessa familjer inträffat mycket speciella händelser av allvarligt slag. Detta hade skett i familjer som vi redan efter den första intervjun haft anledning att oroa oss för. Händelserna var alltså inte alldeles oväntade. Då vi sedan skulle sammanställa materialet fann vi ingen möjlighet att på ett rättvisande sätt beskriva detta utan att samtidigt utlämna familjerna och röja deras identitet. Materialet var så litet och Lycksele ett så litet samhälle att anonymiteten skulle vara omöjlig att bevara. Efter moget övervägande beslutade vi oss därför för att avstå från publicering. För oss själva gav dock uppföljningen mycket att tänka på, och vi bestämde därför att en sådan uppföljning skulle bli en del av vår fortsatta metodik.

FlyktingForum – idén som aldrig förverkligades

Lycksele fortsatte att ta emot flyktingar under några år till. Det flyktingmottagande vi byggt upp institutionaliserades. I samverkan mellan kommun och landsting bildades FlyktingForum, inrymt i socialtjänstens lokaler, men med personellt stöd från landstinget. Strax därpå beslutade plötsligt kommunen att av ekonomiska skäl kraftigt dra ner på flyktingmottagandet. Underlaget blev alltför litet för FlyktingForum, som då avvecklades innan det hunnit börja arbeta på allvar.

Vad kan vi lära av Lycksele?

Arbetet med flyktingbarn i Lycksele, det som kom att kallas Lyckselemodellen, har fungerat som inspirationskälla för många andra kommuner. Det var på många sätt ett barn av sin tid, men vissa inslag i programmet ter sig fortfarande aktuella och faktiskt

moderna. Inte minst de senaste årens arbete med barn med uppgivenhetssymtom har understrukit relevansen i några av Lyckseleprojektets grundidéer. Hit hör vikten av:

att familjen möts
att barnet blir sett
att traumat uppmärksammas
att en plan utarbetas
att samarbetet mellan olika aktörer utvecklas
att arbetet med barnets vardagsmiljöer prioriteras
att föräldrarna får stöd i sitt föräldraskap och hjälp med sina traumatiska upplevelser

V. Introduktionsverksamheten

Historik

1997 fattade riksdagen beslut om att ersätta den tidigare invandrarpolitiken med en ny integrationspolitik. Alla nyanlända, både vuxna och barn, skulle erbjudas en individuell introduktion. Det övergripandet målet med introduktionen blev att genom samhällets insatser under den första tiden i Sverige ge flyktingar och andra invandrare möjligheter att försörja sig och bli delaktiga i samhället. För barn och unga angavs följande nationella mål[41]:

- Barn och ungas uppväxtvillkor är uppmärksammade och deras behov tillgodosedda.
- Förskolebarn och skolbarn deltar i och tillgodogör sig förskole- och skolverksamhet. Föräldrarna har en etablerad kontakt med förskolan/skolan.
- Ungdomar som fyllt 16 men inte 20 år deltar i och tillgodogör sig svensk gymnasieutbildning.
- Barns hälsa och välbefinnande är uppmärksammade. Sjukvård och/eller rehabiliterande/habiliterande insatser har, vid behov, erbjudits.

Introduktionen skulle utformas tillsammans med den enskilda invandraren eller för barn dennes vårdnadshavare och utgå från varje individs behov och förutsättningar. Syftet med introduktionsinsatserna skulle vara att ge flyktingbarn och deras föräldrar eller vårdnadshavare grunderna för de ungas vidare utveckling i Sverige.

Målet för den nya integrationspolitiken var lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Invandring skulle inte längre ses som ett temporärt fenomen, utan som ett naturligt inslag i ett mångkulturellt sam-

[41] *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik,* Integrationspolitisk proposition 1997/98:16.

hälle.[42] Till skillnad från den tidigare invandrarpolitiken skulle invandrare inte längre bli föremål för säråtgärder, utan omfattas av generella åtgärder. Under den första tiden i Sverige kunde det emellertid vara nödvändigt med vissa säråtgärder och dessa skulle utformas inom ramen för den individuellt anpassade introduktionsplanen.

2001 träffades en central överenskommelse för utvecklingen av introduktionen för flyktingar och andra invandrare[43] mellan olika centrala parter.[44] Syftet var att skapa en plattform för samordnat förändringsarbete och stärka samarbetet mellan berörda myndigheter. Överenskommelsen fokuserade dock i huvudsak på introduktion av personer i arbetsför ålder till svenskt arbetsliv.

Ett komplement till den centrala överenskommelsen blev *Nationell samsyn kring hälsa och den första tiden i Sverige.*[45] Den utvecklades av en arbetsgrupp[46] som fått direktiv att se över introduktionen för grupper som inte är aktuella för arbetsmarknaden, exempelvis barn. Där betonades att utformningen av individuella insatser för föräldrar och barn måste ta hänsyn till hela familjens intresse. Om inte familjen ses som en helhet kan introduktionsinsatser för de enskilda medlemmarna motverka och störa varandra. Förskolans och skolans viktiga roll i barns utveckling framhölls, särskilt för asylsökande barn:

> Det är en av de samhällsverksamheter som har de största förutsättningarna att utjämna socialt betingad ohälsa.

Den nationella samsynen pekade ut förbättrad mottagning av barn och ungdomar som ett angeläget förändringsområde.

---

[42] *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige,* SOU 2005:56.
[43] *Överenskommelse för utvecklingen av introduktionen för flyktingar och andra invandrare,* Integrationsverket 2001.
[44] Den centrala överenskommelsen hade 2005 skrivits under av Arbetsmarknadsverket, Integrationsverket, Migrationsverket, Myndigheten för skolutveckling, Skolverket och Svenska Kommunförbundet.
[45] *Nationell samsyn kring hälsa och den första tiden i Sverige,* Integrationsverket 2004.
[46] Arbetsgruppen bestod av Integrationsverket, Landstingsförbundet, Migrationsverket, Myndigheten för skolutveckling, Riksförsäkringsverket, Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut och Svenska Kommunförbundet. I arbetsgruppen medverkar även Institutet för Psykosocial medicin (IPM) och Karolinska Institutet.

2005 fastslog en genomgång av regionala överenskommelser att det som rörde introduktion av barn hittills inte hade fått genomslag.[47] Individualiserade introduktionsprogram för barn, funktionshindrade, äldre och personer som saknar yrkesbakgrund förekom inte någonstans, inte heller beaktande av något familjeperspektiv.

Integrationsverket har, sedan införandet av individuell introduktion, flera gånger konstaterat att bristerna i verksamheten är störst vad gäller barn och ungdomar liksom att kommunerna måste ta ett betydligt större ansvar.[48] Framförallt har de ansvariga handläggarna dålig kunskap om vilka insatser som görs och vilka aktiviteter som barnen och ungdomarna deltar i.

Mer samverkan mellan Migrationsverket och kommunerna har ofta efterlysts. Idag är det inte ovanligt att asylsökande måste leva i långa perioder, upp till flera år, i Sverige innan de får besked om de får stanna eller inte. För många barn blir den långa och osäkra väntan en ytterligare belastning som gör att de behöver extra stöd under introduktionen. För att kunna utforma insatserna på bästa sätt är det viktigt att känna till vad som har skett under tiden som asylsökande.

Nya introduktionsmål år 2006

Mot denna bakgrund var det många som välkomnade de nya målen för introduktionsinsatser som Integrationsverket presenterade våren 2006.[49] De är framtagna efter samråd med Arbetsmarknadsverket, Försäkringskassan, Migrationsverket, Myndigheten för skolutveckling, Skolverket, Socialstyrelsen och Sveriges kommuner och landsting.

Det övergripande målet med insatserna ska vara att ge förutsättningar till egen försörjning, utbildning och delaktighet i samhällslivet. Det individuellt anpassade stödet som ges under introduktionen ska stärka självbestämmande, egenvärde, egen

---

[47] *Utvärdering av den centrala överenskommelsen om utveckling av introduktionen,* Integrationsverket, 2005.
[48] *Integration – var god dröj,* Integrationsverket, 2004.
[49] *Mål för introduktionsinsatser för nyanlända,* Integrationsverket, 2006.

aktivitet, eget problemlösande, delaktighet och ansvar. För barn och ungdom finns särskilda mål angivna för introduktionen som beskrivs här nedan.

Mål för introduktionsinsatser för nyanlända

Barn och ungdom, 0–8 år

Huvudmål

- Barns och ungas uppväxtvillkor är uppmärksammade och deras förutsättningar för ett gott liv i Sverige är så gynnsamma som möjligt.

Delmål för den allmänna introduktionen

- Varje barns och ungdoms behov och egna förutsättningar ska vara utgångspunkt i en individuell introduktionsplan, där skolans individuella utvecklingsplan inkluderas.
- Barn och ungdomar som har kommit till Sverige utan legal vårdnadshavare får sina särskilda behov tillgodosedda.
- Planeringen ska utformas i nära samarbete med föräldrarna, särskilt utsedd ställföreträdare eller god man. De ska vara delaktiga och ha möjlighet att påverka de insatser som görs för och med barnen/ungdomarna.
- Planeringen ska innehålla möjlighet till en aktiv och utvecklande fritid.
- Kommunerna följer de riktlinjer som dragits upp i *Strategi för samverkan i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa* (Socialstyrelsen m.fl. myndigheter, Artikelnummer: 2004-107-11).

Delmål för skolan

- Barn och ungdomar ska ha en egen individuell utvecklingsplan som tar hänsyn till deras bakgrund och levnadsvillkor och som är möjlig för föräldrar att förstå. Barnets kompe-

tenser och erfarenheter uppmärksammas så att ett optimalt lärande uppnås.

- Barnet ska ges tillgång till sitt modersmål, så att barnet kan studera på sin nivå.
- Stödja goda vänskapsrelationer i skolan och motverka utanförskap.
- Skolan introducerar barnet i svenskt samhällsliv genom att vara utåtriktad och samverka med fritidsverksamheter, kulturinstitutioner och organisationer.

Hälsa

Huvudmål

- Vuxnas och barns hälsa och välbefinnande är uppmärksammade och relevanta och adekvata åtgärder har vidtagits.

Delmål

- Relevant information om rätten till hälso- och sjukvård har erbjudits individen.
- Hälsoundersökning har erbjudits individen.
- Sjukvård och/eller rehabiliterande/habiliterande insatser har, vid behov, erbjudits individen.

Särskilda förutsättningar för barns och ungdomars introduktion

- Individuella introduktionsinsatser utformas, för barn och ungdomar, av ansvariga i kommunen tillsammans med individen, föräldrar, särskilt utsedd vårdnadshavare eller god man samt andra aktörer exempelvis förskola och skola.
- Samverkan sker mellan myndigheter för att säkerställa att de individuella behoven tillgodoses på central/regional och lokal plan.

Introduktion för alla

Integrationsverket rekommenderar att mål för introduktionsinsatserna omfattar alla nyanlända, såväl flyktingar som andra nyanlända i behov av introduktion.

Introduktionsperiodens längd varierar utifrån de insatser som krävs för att nå de individuella mål som har satts upp.

Kommunen och andra aktörer ska regelbundet följa upp insatserna tillsammans med individen för att kunna förbättra och anpassa innehållet under introduktionen.

Integrationsverket, som har det samlade uppföljningsansvaret för introduktionsverksamheten, kan efter begäran få ta del av utvärderingar för det fortsatta utvecklingsarbetet på central/regional och lokal nivå.

Frågor att diskutera

De nya centrala målen kan bli de verktyg som behövs för att utveckla introduktionen för barn och unga. I samband med att de presenterades väcktes omedelbart några frågor som är viktig att på centralt/regionalt och lokalt plan diskutera och ta ställning till, varav följande är några exempel:

- Hur kommer Integrationsverket att följa upp introduktionsverksamheten i kommunerna för att säkerställa att de lever upp till de nya målen?
- Hur ska kunskapsspridningen om de nya målen att gå till?
- Vilket ansvar får Skolverket för att sprida kunskap om och följa upp delmålen för skolan?
- Hur ska samverkan mellan berörda myndigheter och övriga aktörer formaliseras i varje kommun?
- Vem tar initiativet till och ansvaret för att skolans utvecklingsplan inkluderas i den individuella introduktionsplanen?

Praktiken: Den allmänna introduktionen i kommunen

Varje nyanländ ska få en individuellt anpassad introduktionsplan, därmed inte sagt hur genomförandet ska gå till. Hur organisationen för flyktingmottagande och introduktion ser ut skiljer sig från kommun till kommun. På de flesta håll saknas lokala mål och riktlinjer för verksamheten.[50]

Oftast består den främsta insatsen för nyanlända flyktingbarn av att se till att de får plats i förskola eller skola. För de flesta barn är det också den mest angelägna åtgärden. Barn behöver en trygg och bra vardagsmiljö, med rutiner och struktur, där de kan utvecklas och knyta relationer till kamrater och vuxna.

När förskolan/skolan fungerar som bäst blir den en naturlig arena för integration för barnen, men också för deras föräldrar. Det är här som många nyanlända flyktingfamiljer har den bärande kontakten med det svenska samhället. Inskolning, kontaktdagar, föräldramöten, kontinuerliga relationer med personalen liksom övriga aktiviteter är naturliga tillfällen för föräldrarna att lära känna andra vuxna, den svenska skolan och omvärlden. Kanske är det här som inte enbart barnen, utan även de vuxna, finner de första trådarna till nya, hållbara nätverk.

Placeringen i förskola/skola måste ske på ett omsorgsfullt sätt och vara anpassad till barnets bakgrund och behov. Ibland kan det vara bättre att välja en skola som ligger lite längre bort, om där exempelvis går fler elever med samma hemspråk. Andra gånger kan närheten till hemmet vara viktigare för att lära känna fler jämnåriga från samma bostadsområde. Möjligheten till olika former av extra stöd spelar också in. Det finns en rad omständigheter som bör vägas in vid val av förskola/skola.

En stor del av barnen som får uppehållstillstånd har vistats i Sverige som asylsökande under en längre tid och går redan i skolan. För varje elev i förskola/skola ska en individuell utvecklingsplan upprättas. När det gäller nyanlända flyktingbarn är det

[50] *Utvärdering av den centrala överenskommelsen om utveckling av introduktionen,* Integrationsverket, 2005.

viktigt att den inkluderas i den övergripande introduktionsplanen som kommunen ska upprätta. För att få en klar bild av vilka insatser som har gjorts under asyltiden och av barnets nuvarande situation krävs en god kontakt mellan kommunens introduktionsansvariga, Migrationsverket, förskolan/skolan och andra aktörer såsom barnhälsovården.

Ett bra mottagande och en professionell introduktionsverksamhet för barn kan emellertid innebära så mycket mer än placering i förskola/skola. Det kan handla om att tillgodose behov som har med allt ifrån hälsa, föräldrastöd till fritidsaktiviteter att göra.

Introduktionsplanen ska utformas tillsammans med huvudpersonen, dvs. det enskilda barnet och dess familj. En förutsättning för att få till stånd en fungerande samverkan med alla berörda aktörer är att få tillstånd av barnets vårdnadshavare om att information får överföras mellan exempelvis Migrationsverket, barnhälsovården, skolan och kommunens introduktionsverksamhet. Det brukar inte väcka några frågetecken förutsatt att barnet och dess föräldrar verkligen känner sig delaktiga och är väl insatta i syftet och målet med introduktionen. De måste också ha en tydlig bild av vem som gör vad i introduktionen så att de olika aktörernas funktioner klart framgår, liksom vem som har det övergripande ansvaret.

Oftast har flyktingmottagandet vuxit fram ur socialtjänstens traditionella verksamhet vilken bland annat omfattar myndighetsutövning. Numera väljer alltfler kommuner att särskilja flyktingmottagandet från socialtjänstens organisation. Motivet är bland annat en strävan efter ett mindre problematiserande synsätt till förmån för ett annat, mer hälsobringande perspektiv – flyktingar är i de flesta fall friska och kapabla personer som har rätt att vara med och utforma en individuellt anpassad introduktionsplan under sin första tid i Sverige.

I en del kommuner har flyktingmottagandet en samordnade roll i introduktionen och anordnar inga egna aktiviteter, utan har mer funktionen av att slussa ut de nyanlända i ordinarie verksamheter. På andra orter spelar flyktingmottagandet och introduktionsansvariga en mer aktivt omhändertagande roll och organiserar exempelvis själva särskilt anpassade kurser och andra

aktiviteter samt deltar mer direkt i kontakten med exempelvis förskola/skola. Fördelen med en sådan inriktning kan vara att särskild kunskap och kompetens tas tillvara. Å andra sidan finns en risk för att andra, ordinarie verksamheter avhändar sig ansvaret för flyktingbarn – dem ska ju ändå flyktingmottagandet och introduktionsansvariga svara för.

Sällan är det barnens behov som styr verksamheten, snarare den egna organisationen och budgetramar. Frågan är hur flyktingmottagandet och introduktionsverksamheten skulle se ut om det var barnens behov som fick råda, snarare än kommunens intressen? Många efterlyser en diskussion såväl om flyktingmottagandet och introduktionen som barnperspektivet. Hur bygger man en verksamhet som på bästa sätt främjar flyktingbarn och deras utveckling? Vad finns det för mekanismer och strukturer i dagens organisation som rentav kan förhindra integration? Hur kan barnen och deras rättigheter göras synliga ute i kommunerna? Vad innebär ett barnperspektiv? I vilken utsträckning beaktas hela familjen och föräldrars behov av stöd? I vilken omfattning utgår introduktionsinsatserna från den vetenskapliga kunskap som finns om barn och utvecklingspsykologi?

På dessa frågor finns inga enkla svar. Syftet med följande lokala exempel är att ge inspiration till en fortsatt diskussion.

Göteborg

Utmärkande för Göteborg är att där finns Introduktionsenheten för flyktingbarn (IFB) som har det övergripande ansvaret för att utveckla introduktionen för barn och ungdomar i Göteborgs Stad. IFB ansvarar för att följa upp och utveckla introduktionsinsatserna, samla erfarenheter och kunskap, främja erfarenhetsutbyte mellan olika verksamheter samt utvärdera resultaten.

Utgångspunkten är att introduktionsverksamheten ska präglas av en helhetssyn, vilket innebär att alla insatser ska utformas med hänsyn till hela barnets situation. IFB verkar för att göra barn- och familjeperspektivet synligt i alla delar av kommunens verksamheter som berör nyanlända. Det innebär framförallt att lyfta fram vikten av att betrakta barnet som en del i sitt sociala

sammanhang där den främsta samarbetspartnern är barnets egen familj. I exempelvis introduktionsinsatserna för vuxna måste man därför också skapa utrymme för föräldrar att utöva sitt föräldraskap och inte enbart inrikta sig på språkstudier och arbetsmarknadsanpassade åtgärder. Att synkronisera insatserna för de olika medlemmarna inom en och samma familj är angeläget för att barnen ska få rätt till en så bra introduktion som möjligt.

Arbetet med att utforma individuella introduktionsplaner görs av flyktingenheterna. Deras uppgift är att samordna de olika insatserna som finns i kommunens ordinarie verksamhet och se till att dessa kompletterar varandra. Varje verksamhet måste se sitt arbete i förhållande till det som görs av övriga aktörer.

IFB har i samverkan med kommunens flyktingenheter, förskola/skola, bvc, elevhälsan m.fl. skapat metoder och utarbetat modeller som prövas i ett antal stadsdelar. Under flera år har man exempelvis utvecklat ett idag relativt väl fungerande samarbete mellan kommunen och Migrationsverket. Det innebär att flyktingenheterna får ett underlag från Migrationsverket när asylsökande som redan vistats i landet en tid får uppehållstillstånd. Av det så kallade bosättningsunderlaget som följer varje barn framgår exempelvis vilken skola som han eller hon har gått på, om barnet haft kontakt med BUP och vilka övriga insatser som eventuellt har gjorts under asyltiden.

Några andra resultat av det utvecklingsarbete som bedrivs i Göteborg är en särskild introduktionsavdelning inom förskolan liksom Välkomsten för nyanlända skolelever och deras föräldrar som beskrivs längre fram. Dessutom erbjuder Introduktionsskolan i Bergsjön insatser för hela familjen i ett och samma hus, alltifrån förskola till svenska för invandrare (SFI).

En pilotverksamhet är den särskilda barn- och ungdomsgruppen (BUG) som bildats i de nordöstra stadsdelarna, där flest nyanlända bosätter sig. IFB verkar för att ta tillvara och sprida BUG:s arbetsmetoder till övriga delar i kommunen.

I BUG möter flyktingkonsulenter alla nyanlända barnfamiljer för att i individuella samtal informera om och planera introduktionen för barn i samverkan med övriga aktörer. Fokus ligger

på utbildning, hälsa och fritid. BUG anordnar också gruppträffar för föräldrar i olika frågor t.ex.:

- barns hälsa
- barns tandvård
- förskola, grundskola och gymnasium
- att vara barn och förälder i ett nytt land
- barns och föräldrars rätt

För att kunna upprätta en individuell plan genomför flyktingkonsulenten kartläggningssamtal med föräldrar och barn. Som ett underlag för den individuella kartläggningen har ett särskilt formulär tagits fram i Göteborgs Stad. Det ingår i det så kallade DUR-projektet som står för Dokumentation, Utvärdering och Resultat.

DUR-materialet består av flera delar. En första guide innehåller förslag på öppna frågor som flyktingkonsulenten kan ställa för att få en bild av barnet, dess situation och behov. Därefter följer en systematisk del med strukturerade frågor och en skattningsskala för följande sex livsområden:

1. Allmän information om barnet
2. Familj och andra (relationer, nätverk, samverkan)
3. Boende
4. Skola/förskola
5. Intressen (fritid, aktiviteter)
6. Hälsa

I den tredje delen i DUR-materialet kan barnet och/eller dess förälder skatta hur det uppfattar sin situation när det gäller de sex områdena ovan. Skattningen kan göras om vid flera tillfällen och användas som ett instrument för uppföljning och utvärdering av introduktionen.

DUR-materialet ska vara en hjälp i arbetet med att utforma en individuellt anpassad introduktionsplan. Kartläggningen kan göras av antingen flyktingkonsulenten eller personalen i förskola/skola. Flyktingkonsulenten i BUG håller i den övergripande samordningen av de olika introduktionsinsatserna och an-

svarar för att planen följs upp och utvärderas bl.a. i form av avslutningssamtal med barn och föräldrar.

Borås

Förebyggande insatser och främjande av nätverk sätter sin prägel på de individuella introduktionsplanerna i Borås. Där har kommunens Introduktionscenter (IC) en relativt aktiv och mer operativ roll än i exempelvis Göteborg.

När en flyktingfamilj får uppehållstillstånd träffar den först mottagningskuratorn på IC som hjälper till med att lösa praktiska frågor, som boende. Därefter möter vuxna och barn en handläggare för kartläggningssamtal. För närvarande pågår ett arbete med att utveckla metoder och intervjumallar särskilt anpassade till barn.

Kartläggningen ska vara klar inom åtta veckor. Den ska fokusera på barnets nätverk, hälsa, skola och fritidsintressen. Syftet är att skapa en så heltäckande bild som möjligt av såväl barnets som föräldrarnas enskilda bakgrund och behov för att kunna utveckla en individuellt anpassad introduktionsplan.

För barnen består insatserna oftast av placering i förskola/skola och erbjudande om fritidsaktiviteter samt en plan för uppföljning och utvärdering. Genom kontinuerliga samtal mellan flyktingen och handläggaren följs varje genomförd insats upp och varje individ har sin egen meritportfölj där intyg, omdömen, kursinnehåll etc. bevaras inför framtiden.

Stor vikt läggs vid att klargöra de olika rollerna som IC respektive förskola/skola spelar. Medan förskola/skola har det pedagogiska ansvaret, ska IC stå för en helhetssyn på introduktionen. Det måste framgå tydligt för familjerna hur denna ansvarsfördelning ser ut, liksom att de olika aktörerna samverkar och strävar mot samma mål.

Yngre barn erbjuds plats i förskola i den stadsdel där de bor. Handläggaren från IC deltar tillsammans med familjen på inskolningsmöte i förskolan där barnet fått plats, liksom vid uppföljningssamtal sex månader senare. Vid det första mötet gör alla

medverkande en överenskommelse om att handläggaren ska kontaktas om frågor eller problem uppstår.

Barn i skolåldern anmäls till förberedelseklasser. Skolan kallar till ett första mottagningsmöte där elev och föräldrar, IC:s handläggare, flyktingkurator och vid behov tolk deltar tillsammans med lärare. Också här är det viktigt att alla är överens om att de ska kontakta handläggaren från IC vid eventuella oklarheter. Uppföljningssamtal sker ett halvår senare.

Fritidsaktiviteter ska ingå i den individuella introduktionsplanen för barn. IC har därför en konsulent med särskilt ansvar för att hålla kontakt med föreningar och organisationer som kan tillmötesgå de olika behoven.

IC kan erbjuda en rad särskilt anpassade insatser för såväl föräldrar som barn. Några sådana exempel är:

- *Mamma/barngrupp för kvinnor som på grund av barnafödande måste avbryta sin introduktion.* En nioveckorskurs som bl.a. innehåller aktiviteter för barnen, liksom information till mödrarna om barnavårdscentralen, trafik och barnsäkerhet, tandvård, barnomsorg och barnlitteratur samt studiebesök på förskola.
- *Föräldrautbildning, ett tillfälle i veckan under två månader.* Här ges möjlighet att ta upp funderingar och frågor som har med föräldraskap i ett annat land att göra. Några teman är barnet i Sverige, skolans roll och barns utveckling. Attityder och värderingar diskuteras, liksom skillnader i föräldraroll och traditioner i hemlandet respektive Sverige.
- *Ungdomsgrupper under sommaren då det kan vara svårt att hitta på något att göra för den som ännu inte har så många nätverk.* Aktiviteter två dagar i veckan, t.ex. bowling, studiebesök, badturer, cykling varvat med samtal om skola, framtid och relationer.

Introduktion i förskola och skola

Bakgrund

De nya målen för introduktionsinsatser för nyanlända tydliggör kravet på samverkan mellan förskola/skola och den allmänna introduktionen i kommunen. Där står bl.a. att skolans individuella utvecklingsplan ska inkluderas i den individuella introduktionsplan som kommunen ansvarar för.

Hittills har det alltför ofta satts likhetstecken mellan kommunal introduktion och skolintroduktion. En kartläggning av Myndigheten för skolutveckling visar att det i praktiken verkar som att ansvaret för hela introduktionen har hamnat hos den enskilda förskolan eller skolan, trots att barn har andra behov som faller utanför dessa verksamheters ansvarsområden.[51] Myndigheten för skolutveckling har haft i uppdrag från regeringen att kartlägga situationen för sent anlända elever, dvs. de som börjar i svensk skola under något av grundskolans fyra sista år eller direkt i gymnasiet. Mycket av det som framkommer i denna kartläggning gäller även yngre flyktingbarn.

Nyanlända elever placeras ofta i förberedelseklasser på grundskolan och på Introduktionskurs för invandrare inom ramen för det individuella programmet (IVIK) på gymnasienivå. Det är en till stora delar helt oreglerad verksamhet utan nationella mål och riktlinjer. Ofta saknas även kommunala direktiv.

Enligt kartläggningen tycker de flesta grundskolor att de inte får något stöd från kommunen för den verksamhet som de ska bedriva. Kommunerna har sällan någon ansvarig samordnare för skolintroduktionen, istället vilar ansvaret direkt på de enskilda skolledarna.

Kanske är det så att kommunen har ansett att den har fullfört sitt uppdrag när barnen fått en plats i förskola eller skola? Men hur väl rustad är förskolan/skolan för att ta på sig HELA ansvaret för att ge flyktingbarn och deras vårdnadshavare grunderna för den ungas vidare utveckling i Sverige?

[51] *Vid sidan av eller mitt i?,* Myndigheten för skolutveckling, 2005.

I den nationella samsynen kring hälsa betonas förskolans och skolans betydande roll i barns utveckling som en av de samhällsverksamheterna med störst förutsättningar att utjämna socialt betingad ohälsa.[52] Genom att skapa goda läromiljöer kan mycket göras för att främja hälsan:

> Hälsoarbetet pågår i alla sammanhang. Det innebär ett ständigt arbete som handlar om att lyssna, se, ge återkoppling, ingjuta mod, tillit, bekräfta kunskaper, ge optimism och framtidshopp.[53]

Många gånger styrs emellertid introduktionen i förskola/skola av andra faktorer än elevernas behov och pedagogiska skäl. Istället är det ekonomi och den redan befintliga organisationen som sätter ramarna, enligt Myndigheten för skolutveckling.

Andra brister som lyfts fram av Myndigheten för skolutveckling är modersmålets och hemspråkslärarnas oklara och svaga ställning som outnyttjade resurser. Visserligen ses ofta modersmålslärarna som en ovärderlig tillgång och kompetens på skolan, men:

> … det finns ett behov av att öka kunskapen och kompetensen och därmed medvetenheten hos all personal, skolledning, förvaltning och inte minst skolpolitiker som arbetar med och ansvarar för sent anlända elever. Det handlar om kunskap om såväl språk och språkutveckling som interkulturell förståelse.[54]

Det har visat sig att modersmålsstöd och undervisning i de olika ämnena på det språk som eleven behärskar bäst är av mycket stor betydelse. Att få utveckla sitt tänkande och lärande på modersmålet, samtidigt som man får möjlighet att utveckla sitt andraspråk, är den tyngst växande faktorn för framgång i skolan. Myndigheten för skolutveckling betonar att språk- och tankeutveckling alltid är en dubbel process för flerspråkiga barn i förskola och skola.

---

[52] *Nationell samsyn kring hälsa och den första tiden i Sverige,* Integrationsverket, 2004.
[53] Ibid.
[54] *Vid sidan av eller mitt i?,* Myndigheten för skolutveckling, 2005.

Det finns ett stort behov av att utveckla samverkan mellan skolan och elevernas föräldrar:

> En god föräldrasamverkan kan leda till en förbättrad arbetsmiljö och bättre skolresultat.[55] För att möjliggöra en sådan samverkan är det viktigt att personalen och skolledningen blir medvetna om sina egna föreställningar och värderingar kopplade till bl.a. etnicitet och klass. Personal och ledning spelar en viktig roll när det gäller att skapa och förändra inneslutning och uteslutning, normer samt förväntningar på både elever och föräldrar. Insatser från skolans sida måste vara förankrade i ett samspel mellan elev, föräldrar och lärare.[56]

Att förändra attityder och förhållningssätt inom skolans värld är en angelägen fråga som kräver ett aktivt och medvetet arbete, konstaterar Myndigheten för skolutveckling:

> Frågan om attityder handlar om våra förväntningar på eleverna, att se eleverna som resurser, deras starka sidor och möta dem där befinner sig, i stället för att bara se deras brister och att skolan ska kompensera det som de inte har.[57]

Fler elever med utländsk än med svensk bakgrund uppger att de blivit ”etniskt kränkta”. Det är vanligare att elever som invandrat efter skolstart känner sig otrygga, anser att de blivit orättvist behandlade av lärare och mobbade av andra elever än bland övriga elever. Mer än var tredje sent anländ elev anger att skolan ställer för höga krav och många tycker att de har svårt att hänga med i studietakten liksom att de inte får hjälp från lärarna. De flesta trivs dock bra i skolan, även om det relativt sett är fler sent anlända elever som trivs mycket eller ganska dåligt.

Förskola

I en del kommuner finns öppna förskolor eller förskoleavdelningar särskilt anpassade för nyanlända flyktingbarn som fungerar som en övergång till den vanliga verksamheten. Ibland erbjuds även föräldrar att medverka, utifrån tanken att förskolan

[55] *Krokbäcksskolans studieverkstad,* Blob, M. Malmö stad, 2002.
[56] *Vid sidan av eller mitt i?,* Myndigheten för skolutveckling, 2005.
[57] Ibid.

ska fungera som en landningsbana för hela familjen. Dessa grupper kan bestå av färre barn än på andra förskolor och personalen kan ha extra kompetens när det gäller flyktingbarns bakgrund och behov, liksom språk och kultur.

Många gånger erbjuds dock flyktingbarn direkt plats på en ”vanlig” förskola i närheten av hemmet. För att kunna tillgodose varje barns behov behövs då ofta extra resurser, såsom flerspråkig personal, gärna med olika kulturbakgrund, flexibla inskolningsperioder, fortbildning och handledning.

Oavsett hur förskolan är organiserad kan den spela en stor roll för flyktingbarn och deras familjer under introduktionen. Mycket kan göras med förhållandevis enkla medel för att underlätta både barnens och föräldrarnas introduktion. En stor del hänger på personalens medvetenhet och förhållningssätt liksom pedagogiken.

I Göteborg finns goda erfarenheter från det numera nedlagda Daghemmet för flyktingbarn. IFB försöker sprida dem till övriga förskolor, bl.a. genom Introduktionsavdelningen på förskolan Tuppen. Den viktigaste grundstenen är föräldrarnas delaktighet som bl.a. stadgas i läroplanen -98. Där sägs att förskolan ska samarbeta med hemmet när det gäller barnets fostran och med föräldrarna diskutera regler och förhållningssätt i förskolan.

Det kräver att personalen är medveten om sin roll och har förmåga att rannsaka sig själv och sin verksamhet. Många flyktingföräldrar upplever att de blir ifrågasatta i en rad olika sammanhang. På förskolan ska de känna stöd och att de är välkomna i egenskap av att vara de som bäst känner sina barn och vilka behov de kan tänkas ha. För personalen gäller det att stärka föräldrarna i denna roll.

Hur kan förskolan göra för att skapa förtroende och vinna tillit hos föräldrarna för att uppmuntra deras delaktighet?

Arbetet på Daghemmet för flyktingbarn genomsyrades av en stark övertygelse om vikten av att låta flyktingföräldrar återta makten som föräldrar och över fostran av sina barn. Personalen intog därför medvetet en något tillbakahållen roll, som gick ut på att hellre ta ett steg tillbaka och låta föräldrarnas åsikter vara de gällande, än att pracka på familjen svenska normer och regler. Det kunde handla om till synes enkla praktiska frågor som att

namna kläder, alltid ha med sig ombyte eller om barnet skulle sova middag. I mötet med nyanlända flyktingfamiljer är detta saker som inte har någon större relevans och som det är onödigt att hamna i konflikt om. Föräldrarna måste få känna att det är de som bestämmer, så att de inte upplever sig som offer för ett främmande system.

Redan i de allra första mötena med familjerna kan grunden läggas till ömsesidigt förtroende och delaktighet. Här ryms många möjligheter för att få kunskap om barnet och familjen. Den förskollärare som har förmågan att fråga och lyssna, istället för att till varje pris passa på att informera om regler, rutiner och normer, har mycket att vinna.

Angelägna ämnen att ta upp är bland annat:

- Hälsa – hur mår barnet?
- Mat – vad tycker barnet om/inte om att äta?
- Sömn – hur sover barnet?
- Förväntningar – hur tänker föräldrarna att det ska fungera i förskolan och vilka behov har de och barnet?
- Samarbete med bvc och andra aktörer – finns behov av kontakt med andra som förskolan kan förmedla?

En medveten satsning på föräldramöten och föräldragrupper har flera syften. Föräldrarna ska få gott om tillfällen att följa och sätta sig in i vad deras barn tar del av i förskolan. Det kan ske på regelbundna träffar om exempelvis barnlitteratur eller övergripande pedagogiska frågor. Inbjudna föreläsare från t.ex. bvc, skolan eller polis kan öka föräldrarnas kunskaper om det svenska samhället. Mötena kan även bli forum för föräldrarna att lära känna varandra och diskutera frågor som kan vara svåra att hantera på egen hand.

För att kunna främja barnets utveckling är det bra att känna till vissa bakgrundsfaktorer som:

- Varifrån kommer barnet och dess familj och hur såg förhållandena ut där – stad, landsbygd, flyktingläger?
- Har barnet och/eller övriga familjemedlemmar upplevt svåra händelser under exempelvis krig – vilka?

- Hur var livet före flykten – såväl positiva som negativa erfarenheter?
- Hur såg vägen till Sverige ut – vilka upplevelser förde flykten med sig?
- Vad har barnet haft för tillvaro i Sverige innan det började på förskolan?

Utifrån svaren på dessa och liknande frågor kan den individuella utvecklingsplan som ska göras för varje barn på förskolan utformas. Den dagliga, nära kontakten erbjuder goda förutsättningar för att ta upp de olika frågorna. Med tiden kan en mer heltäckande bild växa fram, men det är inget som sker vid ett eller två tillfällen. Snarare är det som att lägga pussel. Genom samtal och observationer, i lek och övrig verksamhet, kan den ena biten efter den andra dyka upp, under trygga och gynnsamma omständigheter.

Samtidigt ökar möjligheterna att hjälpa barnen att bearbeta vad de varit med om. En genomtänkt och bearbetande pedagogik som tar avstamp i en bred psykosocial helhetssyn är det främsta verktyget i detta arbete. Det handlar bland annat om att välja teman och även material, t.ex. utklädningskläder och leksaker, utifrån det enskilda barnets bakgrund och behov som anknyter till dess situation och ursprung. Lek och drama, musik och bild, dans och saga är uttrycksmedel där barnet kan stärka sin bild av sig själv och sin identitet.

I en trygg förskolemiljö med tydliga strukturer och rutiner finns stora möjligheter att låta barnet bearbeta vad det varit med om. Kunnig och inkännande personal kan med varsam hand styra lek och aktiviteter för att gynna barnets bearbetning. Det handlar om att skapa så trygga omständigheter att barnet med personalens hjälp på ett reglerat sätt kan leva sig in i och gå ut ur händelser som hänger samman med dess upplevelser.

Folksagor, som finns över hela världen, har en särskilt läkande kraft. Ofta handlar de om övergivenhet och separationer. De brukar skildra farliga situationer, men huvudpersonerna är aktiva och finner alltid en väg ut och ett gott slut.

Att hjälpa till att lyfta fram ett barns hela berättelse är en angelägen uppgift som kräver engagemang. För barnet är det av

största vikt att den som får ta emot delar av dess historia är beredd att stanna kvar och lyssna på det som återstår att uttrycka. En allmän erfarenhet är att bearbetningen måste få ta tid. Den ska ske i den takt som passar både det enskilda barnet, men också hela dess familj. Det är inte ovanligt att föräldrar och barn befinner sig i olika faser efter flykten och ankomsten till det nya landet. Förskolan kan då bli en plats där familjemedlemmarna får möjlighet att mötas och finna åter till varandra.

Handledning av personal som har till uppgift att stödja nyanlända flyktingbarn har visat sig vara en god långsiktig investering, men förekommer sällan. En nära kontakt med barnhälsovården liksom barn- och ungdomspsykiatrin underlättar också bedömningen om ett barn behöver professionella vårdinsatser.

Grundskola

Förberedelseklasser i Malmö

Det är över 30 år sedan de första motsvarigheterna till dagens förberedelseklasser startade i Rosengård i Malmö. I dag är förberedelseklassen den vanligaste formen inom skolan för nyanlända flyktingbarn, åtminstone de lite äldre eleverna. Ganska ofta placeras yngre lågstadieelever direkt i vanliga klasser.

När Rosengårdsskolan var ny på 1970-talet inrättades specialklasser för barn med särskilda behov. På den tiden kom flyktingfamiljer främst från Grekland, Östeuropa och Latinamerika till Rosengård, men där bodde även en hel del svenskar. Till att börja med blandades flyktingbarn som endast hade behov av att lära sig språket med övriga, även svenska, elever med speciella behov, såsom inlärningssvårigheter. Med tiden övergavs dessa sammansatta klasser till förmån för mindre grupper på max sju deltagare som enbart bestod av elever med utländsk bakgrund. Om de inte hade andra svårigheter än i svenska språket, kunde de utan större problem slussas över i vanliga grundskoleklasser efter cirka ett år.

Lärare som varit med sedan dess beskriver 1970- och 1980-talen som en period då det fanns både en politisk vilja och

resurser att satsa på flyktingbarn och förberedelseklasser. Beslutsvägarna var förhållandevis korta och det gick lätt att komma i kontakt med exempelvis kommunens ansvariga tjänstemän och barnhälsovården. Resurserna tillät små klasser med tid och rum för läraren att lära känna varje enskilt barn.

Sedan dess har mycket förändrats. Kunskapen om flyktingbarn och deras behov har ökat. Erfarenheter och forskning visar att flyktingbarn ofta har behov som sträcker sig bortom vad skolan traditionellt kan erbjuda. Vikten av att utveckla en verksamhet som utgår från barnens behov, snarare än från skolans konventionella intressen betonas. Centrala direktiv stadgar flyktingbarns rätt till introduktion, inte enbart i skolan utan även i samhället i övrigt. Kraven på effektiv samverkan har ökat. Men många av dem som dagligen möter barnen i klassrummet upplever att avståndet till övriga aktörer i omgivningen har vuxit. Kanalerna till exempelvis sjukvård, kuratorsverksamhet, föreningsliv och olika former av social omsorg både inom och utanför skolan är alltför sällan raka och självklara.

Förberedelseklasserna finns kvar, liksom runtom på övriga håll i Sverige, men de är ofta betydligt större och med avsevärt sämre resurser än tidigare. Fortfarande saknas nationella mål och riktlinjer för den idag helt oreglerade verksamheten.

Framförallt efterlyses en politisk vilja att satsa på den här gruppen barn. Många lärare varnar för att flyktingbarn tycks ha halkat långt ner i både kommunalpolitikernas och skolledningarnas prioriteringar. I praktiken leder det till sämre förutsättningar för den enskilda läraren att ge varje barn vad det oftast behöver mest av allt – tid, rum och närhet.

Välkomsten i Göteborg

Välkomsten i Göteborg är en permanent mottagning inom skolan som utvecklats för elever och föräldrar som nyligen anlänt till Sverige. Det är en modell som utarbetats av Introduktionsenheten för flyktingbarn, IFB. Välkomsten tar emot såväl asylsökande som flyktingbarn med uppehållstillstånd senast tre veckor efter att de anmälts till skolverksamheten. Här erbjuds barn från och med förskoleklass till och med nionde klass en

första fas av introduktionen in i den svenska skolan, innan de placeras i ordinarie skolor.

På Välkomsten deltar även föräldrarna. De och deras barn ska få en chans att tillsammans landa i det nya samhället. På Välkomsten bedrivs ingen traditionell undervisning. Målsättningen för personalen är att lära känna varje enskild elev för att få en gedigen bild av hans eller hennes förutsättningar och behov.

Personalen består av en förskolepedagog, en specialpedagog och en dramapedagog. Pedagogisk och psykologisk handledning sker kontinuerligt. Personalen har särskild fortbildning i kunskap om hur man intervjuar och samtalar med barn och föräldrar.

Välkomsten är ingen strikt skolverksamhet och bedriver ingen traditionell undervisning. Barnen och deras föräldrar vistas på Välkomsten i en period av fem till tio veckor.

Välkomsten har vuxit fram ur vetskapen om hur hårt flyktingskapet kan slå mot en familj och dess inre dynamik. Inte sällan har flyktingfamiljer tvingats uppleva händelser där föräldrarna inte längre förmår skydda sina barn. Barnens tillit till vuxenvärlden kan ha raserats. Tiden som asylsökande innebär många gånger en ytterligare påfrestning för familjen. Vuxna känner sig ifrågasatta, inte minst av myndigheter, och oro över tillvaron kan göra att de sviktar som föräldrar. Många barn känner sig övergivna och osäkra i en ny och främmande tillvaro.

Tyngdpunkten på Välkomsten vilar på att hjälpa föräldrar att hitta tillbaka till rollen som beskyddare och uppfostrare av sina barn. Barnen å sin sida ska få möjlighet att återfå tilliten till vuxenvärlden. Dessutom ska både barn och föräldrar få stöd att hantera det enskilda barnets svåra eller traumatiska upplevelser. För många innebär det en lättnad att få kunskap om att vissa främmande reaktioner och symtom egentligen är normala följder efter svåra upplevelser.

Att ge barn och föräldrar insikter om vilka kompetenser de bär med sig är en annan prioriterad uppgift inför mötet med skolan och andra myndigheter. Alla har kunskaper med sig, även om de långt ifrån alltid räknas som värdefulla inom den svenska skolans värld. För barnets jag- och självkänsla kan det vara av avgörande

betydelse att någon finner och lyfter fram vad det kan - alla har rätt att känna sig stolta över sina förmågor. Välkomsten vill lyfta fram vad barnen och deras föräldrar har för livserfarenheter med sig så att barnet kan gå vidare i sin utveckling, istället för att behöva börja om från början, likt ett oskrivet blad.

Tiden på Välkomsten ägnas åt att:

- Undersöka om barnet har behov av bearbetning av svåra eller traumatiska upplevelser.
- Undersöka om barnet har behov av vård och/eller rehabilitering av den fysiska hälsan.
- Undersöka om eventuellt behov av särskilt stöd hemma och i skolan föreligger.
- Ta fram relevant information om den enskilda familjens bakgrund och livssituation.
- Ta fram kunskap om det enskilda barnets kompetenser, kunskaps- och språkutveckling.

Den kunskap som kommer fram dokumenteras och följer med eleven till den skola där han eller hon börjar efter Välkomsten. Där ska eleven tillsammans med föräldrar och skolpersonal utarbeta en individuell utvecklingsplan för sin skolgång.

De yngsta barnen, upp till och med nio år, placeras i ordinarie klasser, medan de äldre börjar i förberedelseklasser. En viktig princip är att försöka samla elever med samma modersmål på samma skola för att de ska kunna få ämnesundervisning på det språk som de behärskar bäst.

Ingen isolerad ö

Välkomsten ska underlätta för barn och vuxna att hitta vägar ut till det övriga samhället och förmedlar kontakter bl.a. med skolhälsovården och kulturföreningar. Även om verksamheten är förlagd till en egen lokal är det angeläget att inte verka i ett isolerat sammanhang.

Liksom övriga elever i stadsdelen deltog Välkomsten när Angereds kulturskolor under en termin arbetade med barns berättande och skrivande. Det resulterade i hundratals berättelser

och bilder. Bland alla bidragen valdes Mustafa Khaleds text ”Jobba doktor” ut och gestaltades uppe på scen i den stora julföreställningen som blev Angereds teaters julklapp till alla barn i stadsdelen. Den handlar om hans tankar om det framtida livet i Sverige – förväntningar som kan vara bra att känna till för den som arbetar med introduktion av barn och unga i hans situation:

"Jag vill bli stor
Sen köpa mobil
Sen köpa bil
Sen ring på fingret
Sen köpa hus bo Angered
Sen bli doktor
Sen köpa motorcykel
Sen bli pappa (baba)
Sen prata svenska
Sen bli svensk
Sen älska Sverige
Sen spela fotboll
Sen bli farfar
Sen gå hem äta mat
Sen spelar jag och bebis
Sen jag hämtar till honom godis äter snabbt
Sen jag och han går och duschar
Sen torka med handduken
Sen hämta till honom kläder
Sen går jag och han till stan
Köpa till honom banan
Sen köpa till honom cykel
Lilla inte stora
Sen han cyklar och han ramlar!
Men jag är doktor!
Han gråter
Gråt inte jag är doktor!
Sen kommer blod
Sen frun gråter
Sen blir han bra

Sen han säger om du vill att jag inte skall ramla
Köp till mig skor
Jag kan inte köpa till dig skor
Du har ingen strumpa
Han säger till mig köp till mig strumpa
Sen i morgon köpa till mig skor
Det gör inget
Jag säger jag har inga pengar
Bebis säger till mig gå och jobba!
Gå och jobba! Gå och jobba!
Jag säger till honom, vad skall jag jobba?
Vad ska jag jobba?
Han säger till mig, jobba doktor!
Jag säger till honom tack
I morgon skall jag gå och jobba
Sen köpa till dig strumpa och skor
Varje dag skall jag köpa till dig vad vill du!
Jag har mycket pengar
Jag jobbar".

Gymnasium

IVIK i Umeå

Invandrareleverna på gymnasiet i Umeå har döpt om IVIK. Formellt står det för Introduktionskurs för invandrare inom ramen för det individuella programmet, men eleverna fann sitt eget förslag betydligt trevligare – Invandrare Vinner I Kunskap.

IVIK är placerat på Östra gymnasiet där det går mer än tusen ungdomar, varav de flesta är födda och uppvuxna i Sverige. IVIK utgör ett starkt internationellt inslag på skolan. Här har eleverna kommit ifrån i stort sett jordens alla hörn sedan de första invandrarklasserna startade 1986. Elevernas ursprung speglar världshändelser som tvingat människor att lämna sina hemländer för att söka skydd på annat håll. I början bestod klasserna av ganska många förhållandevis välutbildade iranska ungdomar. Därefter har det bl.a. kommit stora grupper med

somalier och kurder, varav många saknat en sammanhängande skolgång tidigare i livet.

Dagens IVIK-elever har sina rötter i bl.a. Etiopien, Eritrea, Afghanistan, Iran och Somalia, fast en stor del av dem har aldrig levt där. De kan ha varit på flykt under hela sin uppväxt eller levt i flyktingläger och en rad olika länder innan de anländer till Sverige. Deras bakgrund varierar mycket och de kan ha gått i skolan under allt från ett till 13 år. En del behärskar enbart sitt modersmål, andra klarar sig relativt väl på flera språk.

På IVIK finns tre nivåer, beroende på vad eleverna har för kunskaper i svenska. De som redan kan en del får göra ett test för att därefter placeras på nivå två eller tre. Rena nybörjare startar direkt på nivå ett, utan någon test. Intagning sker fyra gånger om året.

Skolan håller i introduktionssamtal där den nya eleven deltar tillsammans med kurator, sjuksköterska och lärare. Syftet är att ta reda på så mycket som möjligt vad gäller elevens tidigare skolerfarenheter, kunskaper och om han/hon behöver extra stöd exempelvis på grund av läs- och skrivsvårigheter.

På de första två nivåerna läser eleverna huvudsakligen svenska, men även matematik, data, idrott, hemkunskap, samhällskunskap och i viss utsträckning naturkunskap. För at gå vidare till nivå tre, ska eleverna först klara SFI-provet. Därefter går många över till något av gymnasieskolans nationella program eller komvux eller folkhögskola. De flesta vill klara av IVIK så fort som möjligt, fast det kan ta allt mellan ett och ett halvt år till tre-fyra år. Lärarna är därför måna om att försöka hålla upp tempot och läxor över helgen brukar inte väcka några protester. Samtidigt är det viktigt att vara medveten om att inte pressa eleverna för hårt – på bara några terminer ska de klara av allt det som svenskfödda elever har haft nio år i svensk skola på sig att göra.

Ett önskemål hos lärarna på nivå ett och två är max sju elever i varje grupp, men i verkligheten blir de flesta klasser större, med uppemot tio-tolv elever. Det begränsar möjligheterna att nivågruppera eleverna för att i större utsträckning kunna tillmötesgå var och ens individuella behov. En medveten inriktning är att IVIK-eleverna, precis som övriga ungdomar i skolan, ska ha lek-

tioner och meningsfull verksamhet hela dagarna. Efter IVIK 3 får de betyg i kärnämnena svenska som andraspråk, matematik och engelska åk 9, vilket krävs för att de ska vara behöriga för nationella program.

Tiden på IVIK är långt ifrån enbart en studieförberedande period. Till stor del handlar den även om integration. Här börjar vägen in i den svenska skolkulturen.

Skolan är en mötesplats för ungdomar med alla möjliga bakgrunder, stilar och ideal. Det uppstår även många möten med andra vuxna, både lärare och övrig personal. Hit kommer personer utifrån, t.ex. teatergrupper, musikband och föredragshållare. IVIK-eleverna deltar på samma villkor som alla andra i aktiviteter som friluftsdagar, studiebesök, firande av högtider, teaterbesök m.m. I skolans bibliotek hålls pedagogiskt kafé en gång i veckan som är öppet för alla elever, inte enbart dem på IVIK. Det finns litteratur på de olika modersmålen och en dag om året firas Modersmålets dag då eleverna läser upp dikter och ordnar utställningar.

IVIK-klasserna på nivå 3 har kontinuerligt samarbete med nationella program, t.ex. the International Baccalaureate (IB) och naturvetenskapliga programmet (NV) åk 3 i deras kurs i samhällskunskap. Med NV-eleverna har de projektet ”Möten och vänskap” där de intervjuar varandra två och två och samlas i större grupper för samtal och lekar. De lär sig bl.a. varandras sånger och lekar, men studerar också och jämför förhållandena i världens länder samt gör utställningar ihop. Fest i olika kulturer är ett exempel på ett populärt tema som avslutas med gemensamt firande. Med IB har de ”filosofikafé” där de diskuterar kunskapsfrågor, kroppsspråk och etik. IVIK-eleverna möter också förebilder i form av ungdomar som tidigare studerat på IVIK och nu fortsatt på ett nationellt program.

Lärarna på den tredje nivån undervisar alltid också på de nationella programmen, så att de ska vara väl insatta i vad som gäller och kan ge det stöd som varje enskild elev behöver för att gå vidare.

För den som har det jobbigt hemma är det extra viktigt att skolan blir en chans att satsa på den egna framtiden. Stor vikt

läggs vid att tiden på IVIK ska vara fylld av glädje och hopp. För personalen är det ett bevis på att de lyckats när eleverna uttrycker sig som flickan i följande citat:

> När jag går in på Östra gymnasiet får jag inspiration – kanske kommer jag också att klara av att studera på nationellt program!.

Stora protester väcktes när ett förslag plötsligt kom om att flytta IVIK-klasserna till en annan byggnad där undervisning i enbart det individuella programmet bedrevs, granne med SFI för vuxna.

Eleverna ville vara kvar på Östra gymnasiet, i en integrerad skolmiljö tillsammans med andra jämnåriga ungdomar. De organiserade sig för att kunna påverka beslutsfattarna och tog kontakt med före detta IVIK-elever, invandrarorganisationer, SFI-skolan, övriga elever på skolan och elevrådet. Tillsammans formulerade de följande upprop som en mängd personer skrev under:

> Upprop för IVIK!
>
> Politikerna planerar att flytta IVIK (individuellt program introduktionskurs) till SFI och Ungdomscentrum. Men vi vill vara kvar på Östra! Vi vill vara på en skola där vi får studera hela dagarna fem dagar i veckan, där vi får kärnämnen + naturkunskap, samhällskunskap, idrott och datakunskap. Vi vill vara på en skola där vi får samarbeta med svenska elever i elevråd, kamratstödjargrupper och andra klasser i olika projekt. Vi vill vara på en skola där det finns bibliotek, pedagogiskt café med läxhjälp, många program och många ungdomar i olika åldrar. Vi vill gå i en vanlig ungdomsskola! Vill du stödja oss? Skriv då ditt namn här!

Tidningar, radio och tv rapporterade om elevernas upprop för att få stanna på sin skola. Deras engagemang lyckades få beslutsfattarna att ändra sig och i skrivande stund finns IVIK fortfarande kvar i den vanliga ungdomsskolan.

Inför framtiden har personalen flera önskemål när det gäller att utveckla IVIK, t.ex.:

- Större flexibilitet och möjlighet till nivågrupperad undervisning.
- Nationella riktlinjer och timplaner.

- Mer resurser och möjlighet för programpraktik för eleverna så att de får större inblick i det svenska samhället och arbetsmarknaden.
- Möjlighet att erbjuda kortare praktiska kurser som alternativ åt elever som blir för gamla för att börja gymnasiet.
- Modersmålslärare för undervisning i olika ämnen och studiehjälp.
- Tillgång till specialpedagoger som är särskilt inriktade på tal.
- Bättre kommunal introduktionsorganisation och flyktingmottagande för nyanlända.
- Bättre fungerande elevhälsa.
- Möjlighet för alla ungdomar mellan 16 och 20 år att läsa på IVIK istället för att bli hänvisade till SFI för vuxna.

Föräldrasamverkan

> All erfarenhet och forskning visar att en av de allra viktigaste framgångsfaktorerna är föräldrarnas engagemang i barnens skolgång. Man kan säga att förändringar hos eleven i hög grad går via samarbetet med de vuxna som finns runt omkring.[58]

Barnen ser omvärlden ur sina föräldrars ögon. Just så enkelt och så komplicerat är det. Därför måste lärare inte enbart möta sina elever, utan även deras föräldrar. Det säger Nabila Al-Fakir som har arbetat med flyktingbarn i Stockholm under ett kvarts sekel. Hon har utvecklat en metod för att skapa möten med föräldrar och rutiner för ett gott samarbete kring barnets skolgång. Dialogmetoden finns dokumenterad i hennes bok *Skapa dialog med föräldrarna – integration i praktiken*, Runa förlag, 2004.

Själv flydde hon från Syrien till Sverige 1977 och är väl insatt i hur det är att komma som förälder till ett främmande samhälle. Hon vet hur utlämnad man kan känna sig i uppgiften att på bästa sätt stödja sitt barn och hjälpa det att bli vuxet i ett nytt land. Initiativet till att ta kontakt med föräldrarna och erbjuda verktyg för förändring vilat alltid på skolans personal.

---

[58] *Skapa dialog med föräldrarna – integration i praktiken,* Al-Fakir, Nabila, Runa förlag, 2004.

Mötet mellan skolan och föräldrarna kan bli en viktig gemensam startpunkt för integration, inte enbart för barnen, utan även de vuxna. Förutsättningen är att det blir ett äkta möte, dvs. något som går djupare än den ganska ytliga kontakt med föräldrar som ofta finns inom skolans värld. Bakom kön, hudfärg, klädsel och religion döljer sig andra, djupare dimensioner hos varje människa. Dessa måste komma fram för att man ska kunna mötas som individer med respekt för varandra i samarbetet kring barnet.

För personalen handlar det om att vara nyfiken på föräldrarna som individer, både på deras bakgrund och deras förväntningar på Sverige och skolan: Varifrån kommer de och hur har de bott – på landsbygd eller i stad? Vilken samhällsklass hör de till i hemlandet? Vad har de för utbildning? Vilka erfarenheter har de själva av skolan? Hur ser deras livsåskådning och syn på barnuppfostran ut? Har de varit politiskt aktiva? Vad har de för kunskaper och färdigheter?

Den som lär känna en förälders personlighet och unika erfarenheter kan bättre ta tillvara hela barnets bakgrund. Att skapa en bra samverkan med föräldrarna är emellertid inget som sker på en gång. Det är en långsiktig process som bygger på jämlik dialog.

Många gånger krävs en ny syn på föräldramötet. Den lärare som enbart ser det som en chans att informera ur sin egen position kommer inte särskilt långt. Redan det första tillfället kan ha en mycket stor betydelse. Föräldrarna måste i inbjudan känna sig välkomna och behövda, att de är viktiga huvudpersoner i deras barns skolgång. Inbjudan ska inte enbart vara en formell kallelse till möte, utan förmedla en öppen och inbjudande attityd där föräldrarna känner att de är skolans främsta samarbetspartners. En sådan inbjudan kan formuleras så här:

> Kära föräldrar!
>
> Hjärtligt välkomna till en viktig träff. Tillsammans kommer vi att diskutera era barns utveckling. Som ni vet, möter era barn många problem efter grundskolan. Det finns många svårigheter som de måste ta sig igenom. För att ni ska kunna stödja era barn och hjälpa

dem att bli vuxna behöver vi belysa och diskutera dessa problem tillsammans.

Till den viktiga träffen har jag bjudit två kunniga personer (namn/ämnen) som arbetar dagligen med dessa frågor.

Datum. Plats. Tid.

Som vanligt börjar vi med fika.

Kom i tid kära ni!

Har ni frågor kring träffen? Var god och ring mig.

Bästa hälsningar

Nabila[59]

Den fysiska miljön spelar roll för hur mötet utvecklas. Ibland krävs ommöblering i klassrummet så att alla ska kunna se varandra. För att också de som inte behärskar svenska ska kunna delta krävs tolk.

Läraren måste vara väl förberedd och presentera målet för mötet på ett tydligt sätt efter att ha hälsat välkommen. Det kan exempelvis vara att skapa en dialog om synen på skolan. Istället för att därefter börja informera om hur det svenska skolsystemet fungerar, kan läraren ge föräldrarna i uppgift att i smågrupper berätta om sina egna erfarenheter från skolan och vad de har för förväntningar inför sina barns skolgång. Den lärare som lyssnar aktivt och öppet på föräldrarnas berättelser kan upptäcka mycket som handlar om hur de ser på lärarrollen, elevrollen, skolans mål och inte minst föräldrarollen. Inte sällan ger det ett efterlängtat nytt perspektiv på den svenska skolan.

Genom att dela med sig av sina egna erfarenheter placerar sig läraren på en jämlik nivå. Därefter är det lättare att informera om hur den svenska skolans läroplan och uppdrag har utvecklats och skapa en gemensam diskussion utifrån ömsesidig respekt och förståelse.

[59] *Skapa dialog med föräldrarna – integration i praktiken,* Al-Fakir, Nabila, Runa förlag, 2004.

Syftet för läraren är att uppnå ett effektivare samarbete med föräldrarna och få svar på frågor som gör det lättare att möta deras barn, t.ex.:

- Vilka slags kunskaper förmedlas till barnet från familjen?
- Hur argumenterar föräldrarna? Varför väljer föräldrarna att förmedla en viss typ av kunskap och inte en annan?
- Hur förmedlar de sina kunskaper till barnet?
- Vad är syftet med föräldrarnas kunskapsförmedling? Finns det en konflikt med skolans värderingar?
- Hur ser föräldrarnas perspektiv på de här frågorna ut?

Varje lärare kan formulera sina egna frågor. De kan vara mer eller mindre laddade. Ofta är det bra att varva svårare ämnen med enklare och mindre kontroversiella. Läraren måste ha en plan som utformas ihop med föräldrarna för hur samarbetet ska utvecklas. Det kan exempelvis vara regelbundna träffar kring ett visst tema såsom undervisning i sex och samlevnad eller föräldrautbildning i konsten att fostra barn. Oavsett inriktning är det genom dialogen som föräldrar och lärare kan bygga en gemensam bro mellan hem och familj.

> Dialogens mål är att nå en ny förståelse och att därigenom forma en helt ny grund som tankar och handling kan utvecklas ifrån. Man löser inte problem i dialogen, man upplöser dem! Vi ska inte bara komma överens, vi ska skapa ett sammanhang där många nya överenskommelser kan uppstå.[60]

Nabila Al-Fakir uttrycker styrkan med dialogen med föräldrarna så här:

> När vi respekterar någon, accepterar vi också att vi kan lära något av den andre.[61]

---

[60] *Dialog och konsten att tänka tillsammans,* Isaacs, William, Bookhouse, Stockholm, 2004.
[61] *Skapa diaglog med föräldrarna – integration i praktiken,* Al-Fakir, Nabila, Runa förlag, 2004.

Hon pekar på flera väsentliga skillnader mellan den ofta förekommande debatten och den mer sällsynta, men värdefulla dialogen, som framgår av följande sammanställning:

Viktiga skillnader mellan dialog och debatt

Dialogen	**Debatten**
… är samarbetsvilja; två eller flera sidor strävar tillsammans mot gemensam förståelse.	… är oppositionell: två sidor motsätter sig varandra och försöker visa att den andre har fel.
… utvidgar och kanske till och med ändrar deltagares åsikter.	… befäster deltagarens egen åsikt.
… förutsätter att vi granskar även våra egna påståenden.	… leder till kritik av de andras påståenden.
… lyssnar för att förstå och finna mening.	… lyssnar för att finna brister och för att kunna angripa argumenten.
… skapar en öppen attityd, en öppenhet för att jag själv kan ha fel.	… manar fram en inskränkt attityd, en beslutsamhet att jag har rätt.
… öppnar möjligheter att nå ännu bättre lösningar än de ursprungliga förslagen.	… försvarar de egna lösningarna som de bästa och utesluter andra alternativ.
… leder till en uppriktig omtanke om den andra personen och till en önskan att inte skapa distans eller förolämpa någon.	… tar inte hänsyn till känslor eller relationer och innebär ofta att vi förringar eller tar avstånd från den andra personer.
… framför de bästa tankarna i visshet om att andra människors reflektioner kommer att förbättra dem.	… framför de bästa tankarna för att visa att man har rätt.
… söker efter styrkan i andra argumentering.	… söker efter fel och brister i andras argumentering.
… förutsätter att många människor har delar av svaret och tillsammans kan nå fram till en fungerande lösning.	… lockar oss att hävda att det bara finns ett rätt svar och att någon har det.
… förblir öppen.	… sätter punkt för vidare samtal.
Dialogens mål är att söka förståelse.	*Debattens mål är att vinna.*

Översiktsbilden av skillnader mellan dialog och debatt är hämtad ur ett utbildningsmaterial, *MOD – mångfald och dialog* som ges ut av Sensus studieförbund och Studieförbundet Bilda.

Hälsa

Enligt de nya målen för introduktionsinsatser för nyanlända ska vuxnas och barns hälsa och välbefinnande uppmärksammas samt relevanta och adekvata åtgärder vidtas. Individen ska erbjudas information om rätten till hälso- och sjukvård, hälsoundersökning och, vid behov, sjukvård och/eller rehabiliterande/habiliterande insatser.

Barnavårdscentralen och elevhälsan

Hälso- och sjukvården är en viktig aktör i introduktionsverksamheten för att i samverkan med övriga berörda parter kunna stödja nyanlända familjer. Det enskilda barnets fysiska och psykiska hälsa kan vara avgörande för hur introduktionsinsatserna ska utformas. Därför är det av största vikt att nyanlända familjer får veta att de har rätt till hälsoundersökning och, vid behov, övriga insatser från hälso- och sjukvården. För den som har det samordnade ansvaret för den enskildes introduktion är det också värdefullt att känna till hur barnets hälsotillstånd har varit under asyltiden och vilka åtgärder som eventuellt har gjorts av hälso- och sjukvården under den perioden.

Alla nyanlända barn ska introduceras i barnavårdscentralernas respektive elevhälsans verksamhet. De ska också, enligt lag, erbjudas en hälsoundersökning. Ibland kan den bestå av ett hälsosamtal med en sjuksköterska, ibland av ett läkarbesök och provtagningar. Hälsoundersökningen och inskrivningen i det svenska barnhälsovårdssystemet är utmärkta tillfällen att uppmärksamma varje barns enskilda behov av insatser från svensk hälso- och sjukvård. En viktig uppgift är att identifiera barn med behov av särskilda insatser.

Hälso- och sjukvården har också goda möjligheter att identifiera behov som är gemensamma för många nyanlända barn. Flyktingbarn kommer ofta från länder som skiljer sig påtagligt från Sverige när det gäller hälso- och sjukvård och risker för att drabbas av vissa infektioner som tuberkulos och hepatit B. En stor del har inte haft tillgång till samma ambitiösa barnhälsovård

som den svenska och det är därför angeläget att uppmärksamma och åtgärda vad de kan ha missat i form av vaccinationer, syntest, hörselprövning och andra screeningundersökningar.

Många familjer har inte heller haft möjlighet till kvalificerad hälso- och sjukvård under lång tid och kan därför ha ett uppdämt behov av vård som behöver tillgodoses. Detta gäller även familjer som levt gömda i Sverige, som av rädsla för att bli upptäckta och avvisade inte har sökt vård för sina barn när de behövt sådan.

Sverige har en lång och framgångsrik tradition av folkhälsoprogram mot barnolycksfall, karies och aga. Föräldrar som inte har vuxit upp i Sverige behöver ofta få möjlighet till mer information för att sätta sig in i och förstå dessa program. Det kan med fördel göras i grupp och organiseras i samverkan mellan barnhälsovården, introduktionsverksamheten och förskola/skola (se Angel & Hjern, *Att möta flyktingar*, för en mer detaljerad beskrivning av hälsoundersökningens innehåll och uppläggning).

En annan viktig uppgift är att utveckla och erbjuda olika former av psykosocialt stöd. Det finns gott om tillfällen att göra det, exempelvis i hälsosamtal och hälsoundersökningar på bvc eller i skolans elevhälsa, men det kan även ske i utformandet och uppföljningen av introduktionsplanen. Också i det dagliga mötet på förskolan eller skolan kan en stor del av en sådan kartläggning ske på ett naturligt sätt.

Avgörande är att det råder en tydligt uttalad ansvarsfördelning mellan de olika aktörerna i introduktionen om vem som ska uppmärksamma det enskilda barnets bakgrund och psykosociala hälsotillstånd. Annars finns det en risk för att ingen ser det som sin huvuduppgift och att viktig information inte kommer fram till den som skulle behöva uppgifterna. Därför måste de olika parterna komma överens om en struktur för samverkan när det gäller frågor som har med hälsa att göra under introduktionen av nyanlända familjer.

Barn- och ungdomspsykiatrin

Barn- och ungdomspsykiatrin (BUP) är en värdefull resurs i arbetet med introduktion av nyanlända barn och unga. För att kunna utforma individuellt anpassade insatser kan det vara av mycket stor betydelse att känna till om ett enskilt barn har haft psykiska symtom under tiden som asylsökande Genom en fungerande samverkan med BUP kan barnets framtida behov av stöd lättare tillgodoses.

Ofta är det just under asyltiden som barns behov av hjälp från BUP är störst. Många nyanlända familjer har varit föremål för allvarliga händelser före och under flykten till Sverige. Att den osäkra tillvaron under asylperioden i sig kan vara mycket svår har framkommit inte minst genom de senaste årens uppmärksamhet kring de apatiska, devitaliserade eller flyktingbarnen med uppgivenhetssyndrom.

BUP Gamlestaden i Göteborg har utformat en egen hjälpreda för behandlare som möter asylsökande och gömda flyktingbarn.[62] De har idag ingen möjlighet att arbeta förebyggande med den här patientgruppen, men har minimerat väntetiderna till några veckor för dem som söker sig till BUP på grund av barnens symtom och problem.

Oftast är det barnens upplevelser av svåra händelser som står i fokus när familjerna söker hjälp. Inställningen från BUP Gamlestaden är att inte inleda någon bearbetande behandling av allvarliga, traumatiserande upplevelser innan det är klart om familjen får stanna i Sverige. Innan dess kan den osäkra situationen göra att barnet inte har den grundläggande känslomässiga trygghet som krävs för att klara av en sådan behandling.

Insatserna under asyltiden inriktas istället främst på att stödja föräldrarna och få igång en dialog om hur de i sin tur kan stödja sina barn. Många gånger mår föräldrarna själva dåligt, vilket kan kräva samtida insatser från vuxenpsykiatrin. Ett stort problem är emellertid den utbredda bristen på tillgång till resurser inom

[62] *Hjälpreda för behandlare som möter asylsökande och gömda flyktingbarn på BUP Gamlestaden.* BUP-mottagning Gamlestaden, Göteborg, Drottning Silvias barn- och ungdomssjukhus.

psykiatrin, särskilt för gömda vuxna som endast har rätt till så kallad akut vård eller vård som inte kan anstå.

Behandlarna träffar oftast hela familjen och ser det som en vinst om föräldrarna är delaktiga när de samtalar med barnet. Insatserna handlar till stor del om att genom samtal förklara och normalisera barnets symtom, dvs. att få dem att förstå att till synes onormala reaktioner hos barnet många gånger är normala följder av de svåra situationer som familjerna befinner sig i.

Den stödjande behandlingen kan delas in i följande fyra delar:[63]

Psykopedagogiska insatser vilket innebär förklaringar för barn och föräldrar om posttraumatiska reaktioner och krisreaktioner. Utöver förklaringar ges råd om hur familjer/barnet kan reducera eller stå ut med symtomen.

Stödjande samtal kan föras med familjen om det finns tillräckliga resurser att bygga på hos föräldrarna.

Psykosocialt stöd innebär kontakter med Migrationsverket, skola, socialtjänst etc. för att etablera adekvat stöd till barnet i vardagen. I många fall är det psykosociala stödet oerhört viktigt eftersom en fungerande vardag med skola och fritidsaktiviteter ofta är den bästa lindring man kan ge barn som är asylsökande.

Medicinering kan vara nödvändigt mot allvarliga sömnproblem, depression, självmordsrisk eller gränspsykotiska tillstånd.

En uttalad policy på BUP Gamlestaden är att inga ärenden avslutas under asylprocessen. Även om besöken successivt kan glesas ut, upprätthålls någon form av kontakt under denna period. Erfarenheterna talar för att när familjerna får uppehållstillstånd avtar oftast behovet av hjälp från BUP. Det är som att då blir många upptagna av nya mål och vill inte tänka på det som har varit, utan på hur de ska bygga sin framtid i Sverige. För att på bästa sätt tillgodose det enskilda barnets behov av eventuellt framtida hjälp och stöd, kan dock en fortsatt sam-

[63] Ibid.

verkan mellan BUP och den introduktionsansvariga vara av-
görande.

VI. Förebyggande samtal med flyktingföräldrar

Vysse Linde, psykolog och psykoterapeut, Vällingby BUP, doktorand vid Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer (CEIFO), Stockholms Universitet.

Jag ska här återge erfarenheter från förebyggande samtal med nyanlända föräldrar vid Vällingby BUP. Samtalens syfte var att bidra till föräldrarnas anknytningsprocess i deras nya livsmiljö samt att erbjuda stöd kring traumaproblematik. Verksamheten kom till i samband med ett tvåårigt forsknings- och metodutvecklingsprojekt. Det resulterade bl.a. i två projektrapporter[64] som bildar grunden för min doktorsavhandling *Kunskapsbärarna*.

Försöksverksamheten föregicks av en intervjustudie med svårt traumatiserade flyktingar. Studien visar att ensamhet, vrede och oro för barnens säkerhet och framtid var centrala teman i föräldrarnas tankevärld. Som en följd av traumatiska upplevelser hade många svårt att känna tillit till andra och fick främst lita till sin egen förmåga. Samtidigt uttryckte de ett stort behov av att diskutera dilemman i föräldrarollen och av att ha mer kontakt med andra för att minska de traumatiska erfarenheternas betydelse, både för barnen och för sig själva. De hade på grund av sin bristande kontakt med omgivningen haft svårt att finna forum för sådana samtal. Som även i andra studier[65] föreföll dessa flyktingföräldrar främst se sig som medlemmar av skingrade familjer snarare än som offer för politiskt våld och de sökte ersätta det sociala nätverk som de hade skilts ifrån.

---

[64] *Det omöjliga samtalet I – vrede och tystnad i och kring traumatiserade flyktingfamiljer i exil,* Linde, V. (under publicering), *Det omöjliga samtalet II – att motverka en karriär i tystnad,* Linde, V. (under publicering).

[65] *Family consequences of refugee trauma;* Weine, S. et al. Family process; vol. 43, n. 2– 2204-06-00, p. 147–160.

Erbjudande av samtal på barnavårdscentralen

Många föräldrar har en oro för diagnostik och myndighetsregistrering. Den som har varit utsatt för våld bär dessutom ofta på en känsla av skam som gör det extra känsligt att tro sig ”göra fel” eller ”få fel”.

Till barnavårdscentralen brukar alla föräldrar vända sig flera gånger under barnets uppväxt, utan att de behöver ha särskilda svårigheter i sin föräldraroll. Barnavårdscentralen är ett naturligt forum för samtliga föräldrar. Det var en viktig anledning till att samtalen erbjöds vid två barnavårdscentraler istället för vid BUP. Alla intresserade flyktingföräldrar fick erbjudande om förebyggande samtal med två av BUP-mottagningens psykologer. En viktig grundprincip var att föräldrarna skulle kunna välja mellan olika former av förebyggande samtal, med möjlighet till ny kortare kontakt vid behov.

Föräldrarna erbjöds dels enskilda konsultationssamtal kring föräldrafrågor, dels gruppverksamhet för fäder respektive mödrar för erfarenhetsutbyte om föräldraskap i ett nytt livssammanhang. Stödformerna utgick ifrån de förutsättningar som många utomeuropeiska flyktingar har: att med ett litet eller frånvarande släktnätverk vara förälder i ett samhälle mycket olikt det som föräldrarna själva vuxit upp i. Tanken var att erbjuda forum där de kunde få kontakt med andra som hade likartade förutsättningar för sitt föräldraskap och att ge professionellt stöd utifrån föräldrarnas egna frågeställningar.

Både manlig och kvinnlig personal engagerades till grupperna och till varje grupp både ledare med egen erfarenhet av föräldraskap i ett nytt hemland och infödda svenskar.

Enskilda konsultationer

Vid förebyggande samtal behövs ganska vida ramar för vilka samtalsämnen som kan tas upp och tillräckligt med manöverutrymme för föräldrarna att ”osökt” komma in på det som de vill tala om.

Män och kvinnor liksom föräldrapar visade sig i de enskilda konsultationstillfällena ha behov av många olika slags samtal. Unga mödrar behövde bli sedda för att kunna återuppta en frusen sorgeprocess över mor och systrar som de lämnat bakom sig vid giftermål eller flykt. Nykomna makar kunde behöva bearbeta asylprocessens ångest genom att berätta om den tiden, visa upp sitt föräldraskap eller vädra sin tvåsamma ensamhet inför en tredje part – allt vid avsaknad av släkt och vänner. Mödrar utan egen släkt som arbetade i hemmet och ensamstående föräldrar kunde både i grupp och enskilt få en första kontaktpunkt för att bryta långvarig isolering. Det var också tydligt att yngre nyanlända eller nyblivna föräldrar sökte vittnen till den egna utvecklingen både som makar och föräldrar.

Gruppsamtal

Någon gruppverksamhet för fäder kunde aldrig etableras på grund av för få deltagare. Analysen av mödragruppen visade däremot en intressant och väl sammanhållen process. Vid utvärderingen betonades normaliserandet av svårigheter, och den ökade självtillit som det gav, som viktigare än problemlösning – också av dem som vid enskilda konsultationer tog upp allvarliga bekymmer. Deltagarna sökte överblick över sin egen situation genom kontakten med andra föräldrar med likartade livssituationer. En kvinna uttryckte det så här: ”Jag vill veta vad som händer utanför mitt eget hus och se hur andra gör i liknande saker”. Kvinnor som vistats lite längre i Sverige kunde förmedla en trygghetsskapande erfarenhet till mer nyanlända i gruppen: ”Man känner sig vilsen i början, men märker med tiden att man klarar det”.

Valmöjligheter

Möjligheten att välja mellan enskilda samtal och gruppverksamhet, eller både och, gav föräldrarna tillfälle att utforma det stöd som de behövde inom en given ram. Behov är individuella och

följer olika förlopp i olika familjer. Att föräldrarna fick möjlighet att välja underlättade etablerandet av ett ömsesidigt förtroende. Den bästa ingången till genuina samtal är föräldrarnas egna frågeställningar. De visade sig ofta röra sådant som föräldrarna ansett för känsligt att fråga ”svenskar” om i andra sammanhang, såsom hur de kan stärka barnens självförtroende för att motverka att rasism och utanförskap i samhället påverkar barnens syn på sig själva.

Valmöjligheten var av allt att döma viktig. De enskilda samtalen präglades först av de sökandes förväntan om en given agenda. Sedan vi fått friare kontakt klagade åtskilliga över att i många sammanhang i Sverige känna sig bli dragna över en kam. Först när föräldrarna övertygat sig om att samtalen var avsedda för deras egna frågeställningar tog de upp sin tankar om hur de ville vara som föräldrar och sökte respons kring dem.

Vid utvärderingen framgick att föräldrarna såg högst olika skäl till varför de valt den ena eller den andra formen av stöd och vilken funktion den fyllde – för dem. För vissa var professionell sekretess och ett skyddande avstånd till ursprungslandet genom samtal med ”svenskar” avgörande. Andra såg yrkesmän som invandrat som en viktig resurs. De enskilda samtalen passade väl dem som ville diskutera mer privata ämnen som familjeproblematik kring barnen eller skillnader i syn på barnuppfostran föräldrarna emellan, medan mödragruppens deltagare som på en tyst överenskommelse höll sig till det de hade gemensamt genom att betona temat ”vi kvinnor”. Ett tredje alternativ – samtal om barnuppfostran med ”svenska” föräldrar - efterlystes av många.

Valmöjligheten signalerade också det som var samtalens funktion på ett djupare plan: att vara ett utrymme för föräldrarna att fritt disponera över, där de kunde återfinna sig själva efter flykten. För vissa gick vägen till detta genom att bli medlem av en krets där de gemensamt kunde undersöka detta nya ”vi”, för andra genom att någon främst lyssnade. Traumatisering ger ofta behov av stillhet och ett skyddat samtalsutrymme.

Som påpekas av Anders Hjern i kapitel III behöver barnen ”landningsbanor” efter flykten. Det gäller också föräldrarna. Först sedan de landat kan en del känna sig redo att diskutera

dilemman och alternativ som föräldrar i sina nya omständigheter.

Behov av att få knyta an

Förebyggande verksamhet kring föräldrarollen för nyanlända flyktingar behöver kunna möta två skilda behov: å ena sidan önskan om att vara oberoende och utforma sin föräldraroll efter egna förutsättningar, å andra sidan behovet av att efter förlust av släkt och annat nätverk finna nya fästpunkter i omgivningen och kunna förvissa sig om att stöd på nytt finns tillgängligt vid behov. Att möta denna dubbla önskan är en balansakt, i synnerhet i förhållande till föräldrar som har minskad tillit till omgivningen. Hur kan de olika behoven förenas?

Alla föräldrar behöver tidvis kunna ta stöd av någon och känna sig skyddade. Att släktens funktion är att vagga föräldraskapet, liksom föräldern vaggar barnet, blir aldrig så tydligt som då släkten inte finns där. Hur kan frånvaro av släktnätverk hos en så stor grupp av föräldrar bäst mötas? Som betonas i Anders Hjerns kapitel om flyktingbarns psykiska hälsa kan också förhållandevis små och begränsade insatser som når alla ha en förvånansvärt stor effekt.

Kan då en befolkningsbaserad strategi motsvara behov av ett individuellt utformat bemötande? Jag ser den enskilda förälderns valmöjlighet mellan flexibelt kombinerbara, men över tid kontinuerliga och konstanta, stödstrukturer som en möjlig väg för detta. Föräldrarnas kännedom om sina egna behov gör det möjligt för dem att finna den ingång till stöd under anknytningsprocessen eller för rehabilitering efter trauman som passar just dem – något som kan växla över tid. Traumatiska erfarenheter aktualiseras ofta på skiftande sätt under barnens uppväxt, både hos barn och hos föräldrar.

Anknytningsprocesser – till nya miljöer och i nya relationer – kräver tid, för vuxna såväl som för barn. Kontinuitet är viktig för att motverka brist på tillit. Detta ställer krav på möjlighet till kontinuitet i kontakten mellan flyktingföräldrar och dem som har till uppgift att på olika sätt stödja föräldrar och barn.

Det egna sociala nätverket utgör för många ett tillräckligt stöd. För dem vars resurser tillfälligt överbelastas och för nyanlända som riskerar att isoleras kan emellertid förebyggande samtal betyda mycket för att motverka att negativa processer uppstår. Där djupgående traumatisering eller andra svårigheter hos barn eller föräldrar nödvändiggör mer omfattande insatser kan konsultationer med BUP-personal på barnavårdscentralen sänka tröskeln för att söka behandling innan svårigheterna hunnit växa sig för stora.

VII. Sammanfattning

Ännu återstår mycket att göra innan introduktionen blir det verktyg som många hoppats på. Med de nya målen för introduktionsinsatser för nyanlända har förhoppningsvis de som arbetar med att stödja nyanlända barn och unga fått vässade redskap i sin hand. Det är angeläget att sätta sig in i de centrala nya målen och klargöra vilka konsekvenser de får också på regionalt och lokalt plan. Hur ska exempelvis den nödvändiga samverkan mellan alla aktörer formaliseras ute i kommunerna?

För en förebyggande befolkningsstrategi där alla flyktingbarn sätts i fokus och det finns en beredskap för insatser när ett enskilt barn behöver särskilt stöd, kan de mest angelägna utvecklingsområdena sammanfattas i följande rubriker:

- Flyktingmottagande och introduktionsverksamhet som utgår från barnens och ungdomarnas behov.
- Samverkan och en tydlig ansvarsfördelning mellan olika aktörer i mottagande och introduktion.
- Stödjande insatser och metoder i barns och ungdomars vardagsmiljöer, såsom familj, förskola och skola samt bvc och elevhälsa.
- Föräldrasamverkan.
- Forskning som i större utsträckning omfattar nyanländas erfarenheter kring vad som är verksamt och bra.
- Kunskapsspridning och uppföljning av de nationella målen för introduktionsinsatserna.

En gemensam plattform för utveckling

Att samla och sprida kunskapen om introduktion vilar i första hand på Integrationsverket, men måste ske ihop med övriga aktörer inom flyktingmottagande och introduktionsverksamhet.

Vad många efterlyser är en gemensam plattform som genomsyras av den helhetssyn som ett barnperspektiv kräver. Där ska finnas utrymme för en kreativ dialog mellan myndigheter, huvudmän, forskare och praktiker. I fokus måste flyktingar och deras egna erfarenheter stå.

Många pekar på det utvecklingsarbete som Myndigheten för skolutveckling har inlett i och med regeringsuppdraget om sent anlända elever. Där har nya arbetssätt provats för att samla och sprida kunskap, bl.a. i form av regionala mötesplatser där lokala exempel delat med sig av sina lärdomar och alla deltagare har fått möjlighet att diskutera sina erfarenheter. Myndighetens hemsida, www.skolutveckling.se, har medvetet använts som ett redskap för att utveckla verksamheten.

Personalen måste ha de rätta verktygen

De som verkar i vardagsmiljöer som förskola och skola behöver verktyg för att kunna stödja flyktingbarn och ungdomar i allmänhet och i synnerhet dem som är i kris. Den nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymtom lyfter särskilt fram skolans betydelse för dessa utsatta barns hälsa:[66]

> Skolan kan som ingen annan verksamhet främja barns hälsa och bidra till att förebygga att asylsökande barn utvecklar allvarlig psykisk ohälsa, med i värsta fall uppgivenhet, apati och omfattande svårigheter att fungera i skolan och i hemmet.

Idag vilar ett mycket stort ansvar på förskollärare och lärare som inte har någon särskild utbildning för detta angelägna uppdrag. Barnpsykologen Guhn Godani på Rädda Barnens centrum för barn och ungdomar i kris har under många år mött både lärare och barn i klassrummet. Hon vet hur stort behovet är av mer kunskap och fler resurser bland dem som varje dag möter och arbetar med barn i kris.

[66] Skolan är det bästa jag har! Om skolans betydelse för asylsökande barns hälsa. Den nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymtom i samarbete med Myndigheten för skolutveckling, Skolverket och Sveriges kommuner och landsting, 2005.

> Till skillnad från många andra vuxna i samhället har lärare inte kunnat säga nej till barn med krigsskador. Omhändertagande har dessutom skett med mycket små resurser vad gäller utbildning, stöd och handledning. Lärarna har, liksom vi behandlare, tvingats finna egna utvägar att hjälpa mycket svårt traumatiserade barn.[67]

För att skolan ska kunna fungera som en hälsofrämjande plattform samt utveckla förebyggande och bearbetande metoder behöver pedagogiska och psykologiska erfarenheter närma sig varandra.

Barnets rätt att göra sig hörd

Det fortsatta arbetet med att utveckla introduktion och mottagande måste ta avstamp i FN:s barnkonvention som bl.a. stadgar barns rätt att göra sin röst hörd:

> … uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne. (Artikel 12).

Nya perspektiv och infallsvinklar är nödvändigt för att omsätta barnets rättigheter i konkret handling. I teorin kan det låta enkelt och självklart, men i praktiken krävs ofta stöd och handledning för att nå en djupare förståelse om vad barns rättigheter egentligen omfattar.

Att motverka diskriminering

Förmåga till självrannsakan är en annan förutsättning för ett konstruktivt utvecklingsarbete. De senaste åren har frågan om strukturell diskriminering i Sverige uppmärksammats alltmer. Att bli utsatt för diskriminering och bli betraktad som avvikande kan vara extra svårt för den som är ung, nyanländ och just ska hitta en väg in i livet i det nya samhället. Det kan på sikt leda till marginalisering och utanförskap i så hög grad att det får allvarliga konsekvenser för samhällets utveckling.

---

[67] *Från en psykolog till en pedagog.* Guhn Godani, Rädda Barnens förlag, 2004.

De verksamheter som rör nyanlända barn och ungdomar måste granskas ur diskrimineringsperspektivet. Det handlar om att självkritiskt fråga sig hur den egna verksamheten medverkar till strukturell diskriminering och hur det ska motverkas: Vad finns i de befintliga strukturerna som förhindrar att barn och ungdomar får den introduktion som de har rätt till och riskerar att bli föremål för diskriminering?

I utredningen *Det blågula glashuset*[68] konstateras att det bristande intresset för att låta undersöka de egna strukturerna och verksamheterna har bidragit till att förstärka en uppdelning mellan ”Vi”, som den svenska, vita och enhetliga normen, och ”de Andra”, som de avvikande, främmande och besvärliga invandrarna.

Tvärvetenskaplig forskning

Utformningen av flyktingmottagandet och introduktionsverksamheten utgör kanske den viktigaste faktorn i den nyanlända flyktingens vardag, konstaterar Angel & Hjern:

> Flyktingen är under den första oerhört viktiga tiden i händerna på den apparat som byggts upp för att, med byråkraternas eget ord, hantera de nyanlända flyktingarna.[69]

För att öka kunskapen om hur mottagande och introduktion kan främja nyanlända barns och ungdomars utveckling krävs mer forskning utifrån ett tvärvetenskapligt perspektiv.

Den forskning om flyktingbarn och ungdomar som finns är uppsplittrad inom olika verksamhetsfält, såsom socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri, pedagogik, pediatrik etc. Till stor del har den präglats av ett slentrianmässigt, problematiserande, individualiserande och kategoriserande perspektiv. Oftast är det egenskaper hos flyktingbarnen och deras bakgrund som hamnar i centrum, istället för själva mottagar- och introduktionssystemet. De faktorer som granskas handlar huvudsakligen om sådant

---

[68] *Det blågula glashuset – om strukturell diskriminering i Sverige,* SOU 2005:56.
[69] *Att möta flyktingar.* Angel, B. & Hjern, A. Andra reviderade upplagan, Studentlitteratur, 2003.

som är svårt att påverka i mottagarlandet, t.ex. traumatiska upplevelser och omständigheter i hemlandet.

Det finns en rad rapporter om att elever med utländsk bakgrund lyckas sämre i skolan än andra, men få studier granskar vad det är i det svenska skolsystemet som leder fram till detta resultat. Självkritiska och granskande frågor ställs sällan: Hur ser attityderna, värderingarna och föreställningarna ut inom organisationen? Vad kan det finnas för strukturer som inte enbart hindrar, utan rentav försvårar integration?

Ett försummat forskningsområde är vardagens betydelse, ändå är det enligt Angel & Hjern:

> … i alla dessa vardagliga möten som flyktingens verklighet, identitet och livsinnehåll formas.[70]

Att vardagen är en underskattad företeelse inom forskningen uppmärksammas på flera olika håll, bl.a. i en rapport från Krisberedskapsmyndigheten:

> Medan mycken möda har ägnats åt att kartlägga det unika, det avvikande och det dramatiska, har en tydlig tendens i samhällsvetenskaplig forskning varit att ägna mindre uppmärksamhet åt rutinen, åt vardagslunken. Ändå kan man med fog hävda att det är studier av vardagen som säger oss mest om den tid vi lever i. Inte minst är de av fundamental betydelse för förståelse och analys av förändringar i samhället (Ellegård 2001). Det är också ofta på grundval av studier om vardagen och dess betingelser som vi kan utveckla teorier med störst räckvidd. För de allra flesta och för det allra mesta är det just vardagen som är verkligheten (jfr Brekhus 2000).[71]

Barnen, framtiden och integrationspolitiken

Vad barn och ungdomar själva anser om mottagande och introduktion framgår sällan. Likaså är det sällan som föräldrarnas erfarenheter lyfts fram. Det fortsatta utvecklingsarbetet måste i större utsträckning ta vara på den kunskap som flyktingar besitter.

---

[70] Ibid.

[71] *Stereotyper i vardagen. Bilder av "de främmande"*. Bo Petersson och Anders Hellström, Krisberedskapsmyndigheten, KBM:s temaserie 2004:2.

Referenser

Alfakir, Nabila. ”Skapa dialog med föräldrarna – integration i praktiken”. Runa förlag, 2004.

Almqvist, K., Brandell-Forsberg, M. ”Iranian refugee children in Sweden: effects of organized violence and forced migration on preschool children”. Am J Orthopsychiatry. 1995; 65:225–37.

Almqvist, K., Broberg, A.G. ”Mental health and social adjustment in young refugee children 3 1/2 years after their arrival in Sweden”. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. 1999; 38:723–30.

Almqvist, K. ”Skrämda barn och barn som far illa”. I: Broberg, A., Almqvist, K., Tjus, T. (red). Klinisk barnpsykologi. Utveckling på villovägar. Stockholm: Natur och Kultur, 2004; s. 182–211.

Angel, B., Hjern, A., Ingleby, D. ”Effects of war and organized violence on children: a study of Bosnian refugees in Sweden”. American Journal of Orthopsychiatry 2001;71:4–15.

Angel, B., Almqvist, K., Ingleby, D., Hjern, A. ”Effects of war and organized violence on children: a 4-year follow-up study of Bosnians in Växjö”. Manuscript, 2004.

Angel, B., Hjern, A. ”Att möta flyktingar”. Andra reviderade upplagan. Lund: Studentlitteratur, 2004.

Antonovsky, A. ”Hälsans mysterium”. Stockholm: Natur och kultur, 1987.

Antonovsky, A. ”Unraveling the mystery of health”. Jossey-Bass, San Francisco 1987.

Blob, M. ”Krokbäcksskolans studieverkstad”. Malmö stad, 2002.

Blomqvist, Magnusson & Malmström, ”Daghemmet för flyktingbarn. En mötesplats”. Daghemmet för flyktingbarn, Göteborg, 1992.

Broberg, A., Almqvist, K. & Tjus, T. ”Klinisk barnpsykologi. Utveckling på avvägar”. Natur och Kultur, 2003.

BUP-mottagning Gamlestaden. ”Hjälpreda för behandlare som möter asylsökande och gömda flyktingbarn på BUP Gamlestaden”. BUP-mottagning Gamlestaden, Göteborg, Drottning Silvias barn- och ungdomssjukhus.

Dalianis-Karambatzakis, A.M. ”Children in turmoil during the greek civil war 1946–49: today's adults: a longitudinal study on children confined with their mothers in prison”. Stockholm: Karolinska Institutet; 1994.

Den nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymtom i samarbete med Myndigheten för skolutveckling, Skolverket och Sveriges kommuner och landsting. ”Skolan är det bästa jag har! Om skolans betydelse för asylsökande barns hälsa”. 2005.

Ekblad, S. ”Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: aftermath of the collapse of Yugoslavia”. Stress Medicine 1993; 9:159–166.

Godani, G. ”Från en psykolog till en pedagog”. Rädda Barnens förlag, 2004.

Goetzinger-Falk, C., Mjönes, S., Stadin, B. ”Man måste tänka om”. Sundsvall: Barnhälsovården; 1994.

Gustafsson, L.H. & Lindkvist, A., ”Flyktingbarn i Lycksele”. Lycksele: Stenbergska mottagningen, 1986.

Gustafsson, L.H., Lindkvist, A. & Böhm, B. ”Barn i krig”. Rädda Barnen/Gothia 1987.

Gustafsson, L.H., Lindkvist, A. & Nordenstam, K. ”Flyktingbarn i Lycksele”. Stenbergska vårdcentralen, Lycksele 1987.

Gustafsson, L.H. & Lindkvist, A. ”Våga lyssna: att möta flyktingbarn”. Utbildningsradion, Stockholm 1990.

Hjern, A., Angel, B., Jeppsson, O. ”Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile”. Scand J Soc Med 1998: 1:18–25.

Hjern, A. & Angel, B. ”Organised violence a mental health – a six year follow-up of refugee children in exile”. Acta Paediatrica 2000;71:4–15.

Hjern, A. ”Illicit drug abuse in second generation immigrants in Sweden”. Scand J Publ Health, 2004a; 32:40–46.

Hjern, A., Wicks, S. & Dahlman, C. ”Social adversity contributes to high morbidity in psychoses in immigrants – a national

cohort study in two generations of Swedish residents". Psychological Medicine 2004;34(6):1025–33.
Hjern, A. "Flyktingbarnen – hur går det sedan". I FAS. Små barn – stora bekymmer. Rapport från Socialtjänstforum 2004.
Integrationsverket, "Integration – var god dröj", 2004.
Integrationsverket, "Mål för introduktionsinsatser för nyanlända", 2006.
Integrationsverket, "Nationell samsyn kring hälsa och den första tiden i Sverige", 2004.
Integrationsverket, "Utvärdering av den centrala överenskommelsen". 2005.
Integrationsverket, "Överenskommelse för utvecklingen av introduktionen för flyktingar och andra invandrare (2001-04-03)", 2001.
Keilson, H. "Sequential traumatization of children". Danish Medical Bulletin 1980;27:235–239.
Kinzie, J.D., Sack, W., Angell, R., Clarke, G. & Ben, R. "A three-year follow-up of Cambodian young people traumatized as children". J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1989; 28:501–4.
Linde, Vysse. "Det omöjliga samtalet I – vrede och tystnad i och kring traumatiserade flyktingfamiljer i exil" och "Det omöjliga samtalet II – att motverka en karriär i tystnad". Under publicering.
Ljungberg-Miklos, J. "Flyktingbarns psykiska hälsa". Socialmedicinsk Tidskrift 1989:66;18–24.
Malmström, C., "God förmåga att komma igen", Psykolog-Tidningen 8/97.
Malmström, C., "Med rätt att bli sedd". Introduktionsenheten för flyktingbarn, Göteborg, 2000.
Malmström, C., "Sayehs dikter läker såren". Barn, nr. 5, 2000, Rädda Barnen.
Malmström, C. "Sluta behandla oss som brottslingar!" ur boken "Du kan förändra!". Rädda Barnen, 2004.
Malmström, C. "Lejonpojken hittade hem". Barn nr. 6/2002, Rädda Barnen.

Malmström, C. ”Vad vet vi om flyktingbarns psykiska hälsa och vad kan förskolan och skolan göra?”. Introduktionsenheten för flyktingbarn, 2005.
Malmström, C. ”Barns psykosociala utveckling – om riskbedömningar i asylärenden”. Allmänna Barnhuset och Svenska Barnläkareföreningen, 2006.
”MOD – mångfald och dialog”, Sensus studieförbund och Studieförbundet Bilda.
Myndigheten för skolutveckling. ”Vid sidan av eller mitt i?”. 2005.
Petersson, B., & Hellström, A. ”Stereotyper i vardagen. Bilder av ’de främmande’” . KBM:s temaserie 2004:2, Krisberedskapsmyndigheten.
Riksrevisionen. ”Från invandrarpolitik till invandrarpolitik”. RiR 2005:5.
Sattar, Sayeh. ”Ser du den lilla flickan”, dikt publicerad i antologin "Mitt huvud är fullt av historier", Alfabetas förlag, 1997.
Socialstyrelsen. ”Sociala rapporten”. Stockholm: Socialstyrelsen, 2005.
SOU 2005:56.”Det blågula glashuset – om strukturell diskriminering i Sverige”. Lappalainen, Paul.
”Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik”. Integrationspolitisk proposition 1997/98:16.
Weine, S. et al. ”Family consequences of refugee trauma”. Family process; vol. 43, n. 2- 2204-06-00, p.147–160.
Wessley S, Rose, S. & Bisson, J. ”A systematic review of brief psychological interventions (’debriefing’) for the treatment of immediate trauma related symptoms and the prevention of post-traumatic stress disorder”. Cochrane review; 1998.
Westermayer, J. ”Prevention of mental disorder among refugees in the US: lessons from the period 1976–1986”. Soc Sci Med 1987; 24:145–157.

Allmänna Barnhuset har under många år belyst flyktingbarnens behov och situation utifrån olika perspektiv. Med den här skriften vill vi ta tillvara på och sprida viktig kunskap och många års samlad erfarenhet om introduktion och mottagande av flyktingbarn. Utgångspunkten är ett brett psykosocialt perspektiv med barnet och familjen i centrum, utifrån den vardag och de miljöer där barnet vistas. Ambitionen är att knyta ihop teori och praktik genom att belysa aktuell forskning och samt att beskriva olika kommuners erfarenheter av mottagande inom förskolan och skolan. Skriften vänder sig till alla som arbetar med barn och familjer som kommer till Sverige från andra länder och särskilt till de som arbetar med introduktion och mottagande av flyktingbarn, verksamhetsansvariga och politiker. Vår förhoppning är att skriften ger inspiration och idéer till att förbättra och utveckla arbetet kring mottagande och introduktion av barn utifrån ett tydligt barnperspektiv.

Allmänna Barnhuset är en statlig stiftelse med uppdrag att sprida och stödja metod- och kunskapsutvecklingen inom den sociala barnavården. Barnhuset ger anslag till socialt inriktad barn- och ungdomsforskning samt initierar och anordnar konferenser och seminarier tillsammans med olika samarbetspartners.
Barnhuset ger ut 4–5 skrifter per år med anknytning till aktuella frågor.

Skrifterna kan köpas från Stiftelsen Allmänna Barnhuset
Box 3264, 103 65 Stockholm
Tel 08-679 60 78 Fax 08-611 38 41
eller från vår hemsida www.barnhuset.com

ISBN 91-86678-87-6

Omslag: Dan Palmbrink, Edita Stockholm. Illustration: Karin Södergren